

Gazze: XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehrının Demografik Yapısı*

Gaza: Demographic Structure of an Ottoman City in the 16th Century

Mustafa Öksüz

Doç. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
mustafaoksuz@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1135-9409

Öksüz, Mustafa. "Gazze: XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehrının Demografik Yapısı". İnşa 2 (Nisan/April 2024): sayfa/pp. 6-47.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10466527>

Gazze: XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehrinin Demografik Yapısı

Öz: Hz. Ebubekir zamanında başlayan fetihlerin neticesinde İslâm egemenliğiyle tanışan Gazze ve civarı, Haçlı seferleri istisna tutulursa tarih boyunca Müslüman idaresinde kalmıştır. Günümüzde Filistin'in bir parçası olan bölge I. Selim'in (1512-1520) Memlûk Devleti'ni tasfiyesinin peşinden Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği 1917 yılına kadar da dört asır boyunca payitaht İstanbul'a bağlı bir bölge olarak yönetilmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in kısa süreli saltanatı başta Gazze olmak üzere günümüz Filistin'ini (İsrail) oluşturan bölgede tam bir otorite kurulmasını temin etmiştir. Dolayısıyla onun zamanında yapılan icraatların bir sonuca ulaşması ancak oğlu zamanında mümkün olmuştur. Tahta çıkan vârisi Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) uzun bir zaman dilimini kuşatan padişahlığı müddetinde devlet sisteminin yerleşmesini sağlamıştır. Gazze sancağının teşekkülü onun yönetimi esnasında gerçekleşmiştir. İdâri yönelim her zaman sabit bir ilerleme kaydetmemiş şartlara bağlı bir biçimde değişiklikler arz etmiştir. Nitekim XVI. yüzyıl boyunca sancağın yönetilmesi hususunda çeşitli değişimler meydana gelmiş ve devlet maslahata göre hareket etmiştir.

Sancağın merkezi olan Gazze, XVI. yüzyılda üç semavî dinin müntesiplerine ev sahipliği yapmış ve taraflar hayatlarını huzur içinde sürdürmüşlerdir. Nüfus dağılımına bakıldığında Müslümanlar kentteki çoğunluğu teşkil ederken onları sırasıyla Hristiyanlar ve Yahudiler izlemişlerdir. Merkezi yönetim sisteminin çalıştığı dönemlerde demografik yapı ve buna paralel olarak şehir gelişmiştir. Bedevi Arap tehdidinin önlenemediği, işlerin iyi gitmediği zamanlarda tam tersi bir durum meydana gelmiş ve nüfusta bir gerileme yaşanmıştır. Nitekim bu gelişmeleri ve dönüşümleri tüm boyutlarıyla kayıtlar üzerinden takip etmek mümkündür.

Bu makalede XVI. asır Gazze kentinin nüfusu ve dağılımı Osmanlı tahrir defterleri vasıtasıyla ele alınacaktır. Böylece günümüzde büyük bir tartışma konusu olan bölgenin tarihine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Gazze, Müslüman, Hristiyan, Yahudi.

Gaza: Demographic Structure of an Ottoman City in the 16th Century

Abstract: Gaza and its environs, which came under Islamic rule as a result of the conquests that began in the time of Hazrat Abu Bakr, remained under Muslim rule throughout history, with the exception of the Crusades. The region, which is now a part of Palestine, came under Ottoman rule after Selim I (1512-1520) liquidated the Mamluk State. It was administered as a region affiliated with the capital Istanbul for four centuries, until 1917, when the First World War continued.

Yavuz Sultan Selim's short reign did not ensure the establishment of a complete authority in the region that constitutes today's Palestine (Israel), especially in Gaza. Therefore, it was only during his son's reign that the actions taken during his reign could be realized. His heir to the throne, Suleiman the Magnificent (1520-1566), ensured the establishment of a state system during his

long reign. It was during his rule that the Sanjak of Gaza was established. The administrative orientation did not always follow a steady progression but varied depending on the circumstances. Indeed, throughout the 16th century, there were various changes in the administration of the sanjak and the state acted according to *maslaha*.

Gaza, the center of the Sanjak, was home to adherents of the three Abrahamic religions in the 16th century, and they lived there in peace. In terms of population distribution, Muslims constituted the majority in the city, followed by Christians and Jews. During the periods when the central administration system worked, the demographic structure developed and the city flourished in parallel. When the Bedouin Arab threat could not be prevented and things were not going well, the opposite occurred and the population declined. As a matter of fact, it is possible to follow these developments and transformations in all their dimensions through the records.

In this article, the population and distribution of the city of Gaza in the 16th century will be analyzed through the Ottoman tahrir books. Thus, it will try to shed light on the history of the region, which is a subject of great debate today.

Keywords: Ottoman State, Gaza, Muslim, Christian, Jew.

Giriş

Akdeniz'e kıyısı bulunan ve güneydoğu kısmında yer alan Gazze ve civarı Hz. Ebubekir zamanında başlayan İslâm fetihleriyle birlikte Müslüman egemenliğine girmiştir. Mısır'a hududu bulunması burayı onunla sıkı bir münasebete sevk etmiştir. Selçuklu akınlarının bu havaliye ulaşmasıyla birlikte Türklerin de bölgeyle yakından alakadar olma süreçleri başlamıştır. Kısa süreli Haçlı istilası istisna tutulursa kahir ekseriyetle İslâm hâkimiyeti bu topraklarda sekteye uğramamıştır. Yavuz Sultan Selim'in zaptıyla Osmanlı mülkü haline gelen Gazze, I. Dünya Savaşı'nda İngiliz General Allenby'in 1917 senesindeki işgaline kadar mezkûr devletin idaresi altında kalmıştır.¹

Mercidâbık savaşının (922/1516) Memlük yenilgisiyle sonuçlanmasının akabinde hâkimiyet el değiştirmekle beraber I. Selim'in (1512-1520) kısa süreli saltanatında bölgede tam olarak Osmanlı sistemi ve idaresi yerleşme fırsatı bulamamıştır. I. Süleyman'ın (1520-1566) uzun süren hükümdarlığı, dört asrı kuşatan bir zaman dilimi içinde çeşitli değişikliklere ve dönüşümlere uğ-

¹ Mustafa L. Bilge, "Gazze", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 3 Şubat 2024).

rayan yeni nizamın karar kılmasını sağlamıştır. Nitekim mezkûr sultan ve ailesi başta olmak üzere devlet erkanın giriştikleri imar faaliyetleri bölgenin Osmanlı kimliği kazanma sürecine katkıda bulunarak sancağın İstanbul ile eklemleme sürecini hızlandırmıştır.²

Adını taşıdığı sancağın merkezini oluşturan Gazze, XVI. asır boyunca nüfus yelpazesinde egemen unsur Müslümanlarla birlikte Hıristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşadığı bir kent olagelmıştır. Bölgedeki gelişmelerin uzağında kalması mümkün olmayan şehir, değişim ve dönüşümlerden doğal olarak etkilenmiştir. Dolayısıyla demografik yapı da gidişatın tesiri altında kalmıştır.

Çoğunluğu Kânûnî döneminden kalma XVI. yüzyıla ait tahrir kayıtları hem sancağa hem de şehrin kendisine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu malumat yığını aynı zamanda kentin nüfusuna dair önemli işaretler de barındırmaktadır. Bu makalede mevcut malzemenin rehberliğinde mezkûr asırdaki Gazze'nin demografik yapısı ele alınacaktır. Böylece günümüz Filistin/Gazze meselesinin tarihi boyutunun anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

Demografik Yapı

Gazze şehrinin nüfus yapısını tahrir defterleri vasıtasıyla takip etmek mümkündür. Dördü Kânûnî döneminden kalan defterlerin sonuncusu III. Mehmed (1595-1603) zamanına aittir. Dolayısıyla II. Selim (1566-1574) ve III. Murad (1574-1595) devirlerine ait kayıtlar günümüze intikal etmemiştir. Yalnızca vergiye mükellef olan kitleyi esas alan tahrir sayımları modern manada tutulan nüfus kayıtları değildir. Hane reislerinin ve bekarların (mücerred) isimlerini ihtiva eden bu defterler, sancaktan toplanan vergilere, yetiştirilen ürünlere, cizyeye ve ahalinin yapısına dair önemli bilgiler içermektedir. Bu verilere dayanarak yapılan nüfus hesaplamaları hane sayısının kaç kişiden oluştuğuna ilişkin soruyla yakından alakalıdır. Bu çalışmada her bir hanenin beş kişiden teşekkül ettiği esas alınarak demografik bir hesaplama yapılmaya çalışılmıştır. Bir ailenin kaç bireyden oluştuğuna ilişkin hesaplamalar bilimsel bir temele dayanmamakta; genel nüfusu tahmin için bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Bu konuda muhtelif rakamlar ileri sürülmekle beraber Ömer Lütfi Barkan'ın da etkisiyle beş sayısı araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Dolayısıyla

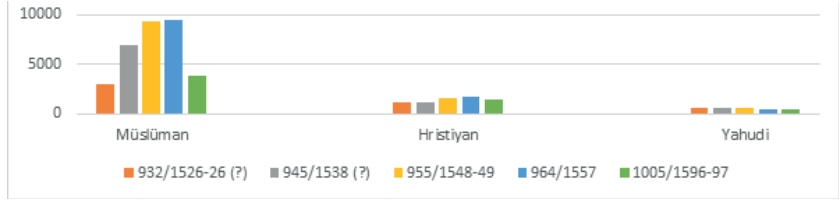
² Mustafa Öksüz, "Kanuni Devrinde Kudüs Sancağı: İnşa ve İhya", *Kanuni Sultan Süleyman ve Dönemi Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar/Suleyman The Lawgiver and His Reign, New Sources, New Approaches*, ed. M. Fatih Çalşır vd. (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, 2020), 151-168.

ortaya konan bilgiler bir kesinliği değil bir tahmini ifade etmektedir.³

Tarih	Müslüman		Hristiyan		Yahudi	
	H	M	H	M	H	M
932/1526-26	580	38	232	1	120	
945/1538	1355	203	242	29	113	
955/1548-49	1823	179	324	9	134	7
964/1557	1872	77	345		99	
1005/1596-97	746	140	302		81	
Toplam	6376	637	1445	39	547	7

Tablo 1: Gazze şehri hane ve müccered Sayısı

Verilerin de işaret ettiği üzere üç dinin müntesibi değişen oranlarda şehirde hayatlarını sürdürmüştür. Doğal olarak Müslüman unsurun birinci sırayı işgal ettiği demografik dağılım skalasında ikinci mevki Hristiyanlar almakta Yahudiler ise en sonda gelmektedir. 16. yüzyıl boyunca mevcut nüfus dağılımı bu şekilde değişmeden korunmuştur. Aslında Filistin bölgesinde de geçerli olan bu yapı 19. asrın ikinci yarısı sonrasında başlayan Yahudi göçleriyle kademe kademe bozulmaya başlamıştır. Bu anormal durumun haricinde dağılım yelpazesi aşağı yukarı aynı biçimde diğer yüzyıllarda da sürdürülmüştür.

Tablo 2: Gazze tahmini nüfus dağılımı

Genel nüfus dağılım yelpazesine bakıldığında belli bir dönem her unsuru etkileyen bir artışın yaşandığı görülmektedir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının sancaktaki dördüncü sayımı olan 964/1557 senesi tahriri, Yahudiler hariç Müslüman ve Hristiyanların demografik gelişimlerini sürdürdüklerini

³ Bu konuda bk. Mustafa Öksüz, "Filistin'in On Altıncı Yüzyıldaki Nüfusuna Dair Kaynaklar: Mufassal Tahrir Defterleri", SBARD 27 (2016), 253-264.

göstermektedir. Her ne kadar Yahudiler bir önceki kayda göre gerileme yaşamış olsalar da bu durum kent genel nüfusunun gidişatını etkileyecek düzeyde değildir. Fakat bu tarih ile III. Mehmed zamanında yapılan tahririn arasında kırk yıllık bir boşluğun bulunuyor oluşu ve II. Selim ile III. Murad devirlerindeki mevcut vaziyete ilişkin kayıtların yokluğu zihinlerde demografik durumun nasıl seyrettiğine dair soruların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Acaba nüfus artış hızı 1557'den sonra birdenbire mi düşmeye mi başladı? Yoksa bir müddet daha yükseliş devam etmekle birlikte II. Selim'in tahta çıkışı sonrası kademeli bir düşüş mü yaşandı? Cevap ne olursa olsun her halükârda 1560'lardan itibaren bölgede çeşitli derecelerde bir nüfus gerilemesinin yaşandığı bir gerçektir.⁴

Tarih	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Toplam
932/1525-26	2938	1161	600	4699
945/1538	6978	1239	565	8782
955/1548-49	9294	1629	677	11600
964/1557	9437	1725	495	11657
1005/1596-97	3870	1510	405	5785

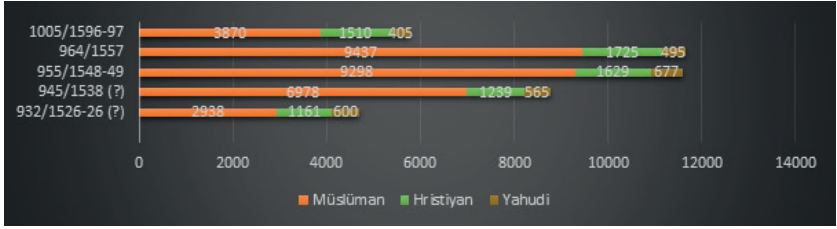
Tablo 3: Gazze tahmini nüfus

1525-26 tarihli ilk verilere bakıldığında 4699 kişinin Gazze'de yaşadığı tahmin edilebilir. Bölgedeki Memlûklü sisteminin devletin son zamanlarında düzgün bir biçimde işlememesi, onların Osmanlı ile olan çatışmaları ve savaş sonrası yeni sistemin tam olarak yerleşmemesi gibi nedenlerin insanların kenti terke yol açtığını söylemek mümkündür. 12 yıl sonrasına tekâbül eden 1538'de yapılan ikinci sayım, şehrin 8782 kişilik bir nüfus hacmine ulaştığını göstermektedir. Artışın durmadığı ve demografik patlamanın devam ettiği 1548 yılında kentte 11600 şahıs ikamet etmektedir. İlanihâye hızlı nüfus artışının sürmesi mümkün değildir. Aslında bu artışları imparatorluktaki genel artıştan ayrı düşünmemek gerekmektedir. Bir bakıma bu, Anadolu'da meydana gelen hızlı demografik dönüşümün Şam beldelerinde olan yansımasından başka bir şey değildir denilebilir. 1557 senesindeki 11657'lik sayı demografik genişlemenin sınırlarını da çizmekte ve devamlı sürecek bir gelişmenin müm-

⁴ Mustafa Öksüz, "XVI. Yüzyıl Filistin Nüfusuna Bir Bakış", *İnsanlığın Kırmızı Çizgisi: Kuds*, ed. Mefail Hızlı vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019), 214-229.

kün olmadığını ispat etmektedir. Nitekim son sayımın icra edildiği 1596-97 yılına ait doneler, 5785 kişinin şehirde bulunduğunu ifade ederek bir zamanların hızlı yükselişlerinin yerini geri dönüşlerin aldığını ve Osmanlı sisteminin bir kriz yaşadığını haber vermektedir.

Burada verilen oranlar tam olarak gerçek nüfusu yansıtmamaktadır. Yukarıda da işaret edildiği üzere tahrir kayıtları sadece vergi veren mükellefe odaklandığı için gerçek sayıya ulaşmak mümkün değildir. Bununla birlikte bu bilgiler XVI. yüzyıl Gazze'sinin demografik yapısının keyfiyetine ilişkin bir bakış açısı sağlama hususunda oldukça faydalıdır.

Tablo 4: XVI. asır Gazze tahmini nüfus

Şehrin demografik yapısının hâkim unsuru verilerin de ortaya koyduğu üzere Müslümanlardır. İkinci sırada Hristiyan ahali gelmekte, yelpazenin sonunda ise Yahudiler yer almaktadır. Nüfusu oluşturan üç kesimin kendi içlerinde farklı katmanları barındırdığını akılda tutmak gerekir. Aşağıda her bir yapının kendisi analiz edildiğinde bunlara teker teker işaret olunacaktır. Eldeki veriler çalkalanmalardan en çok zarar görenin Müslümanlar olduğunu göstermektedir. Hristiyan ahalinin diğer iki gruba nazaran olumsuz gidişattan daha az etkilendiği ve istikrarını muhafaza ettiği görülmektedir. Ancak her grup için kesin olan yüzyılın nihayetinde nüfus kaybına uğradıklarıdır.

Demografik çöküşün nedeni bir zamanlar sıkı kontrol altında tutulan Bedevi Arap tehdidinin yol açtığı anarşi problemidir. III. Murad zamanından itibaren iki cepheli uzun savaşlar bölgedeki güvenlik sisteminin zarar görmesine neden olmuştur. Bedevilere karşı etkin bir şekilde müdahale ve mücadele etmesi gereken taşradaki silahlı güçlerin gereken adımları atmaması ve üstüne üstlük bazen devlet merkezinin bu konudaki emirlerini dinlememesi işlerin kontrolden çıkmasına yol açmıştır. Bu da Kanûnî devrinde kati bir biçimde korunan güvenlik yapısını zedelemiş ve ortaya çıkan tehlikelerin bertarafı konusunda gereken reaksiyonun gösterilmesini engellemiştir. Güvenlik krizi-

ne aynı zamanda kıtlıkların da eşlik etmesi durumu daha da kötüleştirmiştir. Tüm bunlar günün sonunda halkı derinden etkilemiştir ve bu da nüfus gerilemesine sebebiyet vermiştir.

Gazze'de kain üç semavî dinin müntesiplerinin aynı mahallelerde yaşadıkları ve kendi içlerinde bir hayat sürdürdükleri verilerin ortaya koyduğu bir durumdur. Bazı yerlerin mahalle bazılarının ise cemaat adı altında kaydediliyor oluşu mezhepsel ve kabilevi bağlantıların muhafaza edilmeye çalışıldığına işaretidir. Günün sonunda her kesim kendi mahallesinde mutlu olmanın kendisi için en iyi çıkar yol olduğuna kâni olmuşlar gibidir. Bu onların çarşıda sokakta karşılaşmadıkları ve aralarında iletişim bulunmadığı anlamına gelmemektedir.

Müslümanlar

Şehrin egemen unsuru olan Müslümanlar bu konumlarını mezkûr yüzyıl boyunca sürdürerek farklı mahallelerde ve cemaatler halinde yaşamışlardır. Kaynaklar kentte ekseriyetle altı mahalleyi esas almakla birlikte birinci sayımda yedi tane olduğundan bahsedilmiştir. Bu bilgilere istinaden Gazze'deki tüm yerleşim haritasının bundan ibaret olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Tahrir görevlileri sayım yaparken şehrin kendilerince bir taksimini yapmakta ve bunları defterlere yansıtmaktadır. Dolayısıyla tüm sokakların ve caddelerin mevcudiyeti kayıtlarda yer almamakta sadece merkezlere işaret edilmektedir.

Mahallelerin isimleri aynı zamanda sakinleri hakkında bazı tarihi hatıraları taşımaktadır. Örneğin Türkmân ismi, Selçuklu devirlerine kadar uzanan Türklerin bölgede bıraktığı etkiyle yakından alakalıdır. Aynı durum Ekrâd içinde geçerlidir. Kürtlerin Haçlı seferleri esnasında Selâhaddîn Eyyübî liderliğinde cihada iştirak ettikleri ve ardından buraya yerleştikleri bilinmektedir. Nitekim fetihten sonra önde gelenlere bazı yerler bizatihi Kudüs fâtihî tarafından vakıf olarak tahsis edilmiştir. Bu bağlamda Hakkârililere sultanın yapmış olduğu tahsisatlar dikkat çekicidir.⁵

Bu mahallelerin bütün nüfusunun ismini taşıdıkları etnik gruptan oluştuğunu söylemek mevcut veriler ışığında mümkün değildir. Şüphesiz her iki millette mensup kişilerin hâlâ burada ikamet ettikleri ileri sürülebilir.

⁵ Hakkârilî vakıfları için bk. Mustafa Öksüz, "XVI. Asır Kudüs Sancağı'nda Hakkârililere Ait Vakıflar", *Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2022), 27-52.

Mahalle Adı	932/1525-26		945/1538		955/1548-49		964/1557		1005/1596-97	
	H	M	H	M	H	M	H	M	H	M
Hıkrı Tuffâh	80 ⁶		221 ⁷	38	265	31	271	5	100	16
Dâru'l-Hudar	47 ⁸	3	142 ⁹	23	169	4	165	15	78	23
Zeytûn	61 ¹⁰	28 ¹¹	111 ¹²	17	181	24	185		77	17
Burculiyye	152 ¹³	2	431 ¹⁴	80	564	40	516	57	212	45
Türkmân	88 ¹⁵	1 ¹⁶	184 ¹⁷	20 ¹⁸	228	43	289		120	20
Ekrâd	90		266 ¹⁹	25	424	29	446		158	19
Tabbâğa/Sabbâğa	62 ²⁰	4 ²¹								
Toplam	580	38	1355	203	1831	171	1872	77	745	140

Tablo 5: Gazze müslüman mahalleleri hane ve mücerred sayısı

Fakat eldeki kayıtlar kimin hangi kavme ait olduğu konusunda çoğunlukla bir şey söylememektedir. Dolayısıyla bu bağlamda ifade edilecek noktalar kesinlikten ziyade bir tahmini aksettirmektedir.

Mahallelerin isimleri ve coğrafi konumlarına ilişkin bilgileri de tahrir kayıtlarından bulmak mümkündür. Hıkr-u Tuffâh adı, burada elma ağaçlarının bulunduğu ve bu meyvenin yetiştirildiğini ifade etmektedir. Kentin batı tarafında yer alan Dâru'l-Hudar, burasının sebze, yeşillik ve zerzevat gibi gıda malzemesinin depolanıp satışının yapıldığı bir yer olma ihtimalini akla getirmektedir. Şehrin merkezinde bulunan Burculiyye ise Kafkas menşeli Memlük

⁶ Kayıtta 74. Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defterleri [TT.d.], No. 427, 162.

⁷ Kayıtta 216. Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defterleri [TT.d.], No. 1015, 9.

⁸ Kayıtta 43. BOA, TT.d., No. 427, 162.

⁹ Kayıtta 138. BOA, TT.d., No. 1015, 7.

¹⁰ Kayıtta 54. BOA, TT.d., No. 427, 163.

¹¹ Kayıtta 30. BOA, TT.d., No. 427, 163.

¹² Kayıtta 108. BOA, TT.d., No. 1015, 13.

¹³ Kayıtta 141. BOA, TT.d., No. 427, 164.

¹⁴ Kayıtta 415. BOA, TT.d., No. 1015, 5.

¹⁵ Kayıtta 89. BOA, TT.d., No. 427, 165.

¹⁶ Mücerred için kaydın sonunda başlık açılmamıştır. Bk. BOA, TT.d., No. 427, 165.

¹⁷ Kayıtta 181. BOA, TT.d., No. 1015, 12.

¹⁸ Kayıtta 19. BOA, TT.d., No. 1015, 12.

¹⁹ Kayıtta 278. BOA, TT.d., No. 1015, 11.

²⁰ Kayıtta 57. BOA, TT.d., No. 427, 163.

²¹ Kayıtta 6. BOA, TT.d., No. 427, 163.

askerlerinin burada ikamet ettiğini haber vermektedir. Zeytûn ise bizatihi zeytinle yakından alakalıdır ve Gazze’de bunun tarımının yapılmaya devam ettiğini göstermektedir.

Şehrin içindeki yerlerin isimleri bazen kayıtlara farklı yansımıştır. Örneğin ilk sayımın yapıldığı 932/1525-26 senesinde Ekrâd²² olarak bilinen mahalle, 945/1538²³ ile 955/1548-49’da²⁴ Şücâ’iyyetü’l-Ekrâd; son iki kayıttta ise sadece Şücâ’iyye²⁵ olarak tescil edilmiştir. Aynı durum Hristiyanlar için de geçerlidir. Cebbâriye adlı cemaat ilk sayımda el-Cebbârâ olarak kaydedilmiştir.²⁶

955/1548-49 tarihinden itibaren tahrirlerin kadrajına eski Memlûk rejimin askerî sınıfları da girmeye başlamıştır. Bir zamanların imtiyazlı sınıflarının kayıtlarda ayrıca vurgulanıyor oluşu onların yeni sistem içerisinde tutulmaya ve konumlandırılmaya çalışıldığının bir göstergesidir. Aslında Pargalı İbrahim Paşa’nın 1524 yılında Mısır’da yaptığı düzenleme eski kölemen rejiminin unsurlarını yeni devletin hududu içinde hukukî boyutları belli çerçevede dâhilinde tutabilmeyi hedefliyordu.²⁷

Mahalle Adı	932/1525-26	945/1538	955/1548-49	964/1557	1005/1596-97
Hıkr-uTuffâh	400	1143	1356	1360	516
Dâru’l-Hudar	238	733	849	840	413
Zeytûn	333	572	929	925	402
Burculiyye	762	2235	2828	2637	1105
Türkmân	441	940	1183	1445	620
Ekrâd	450	1355	2149	2230	809
Tabbâğa/Sabbâğa	314				
Toplam	2938	6978	9298	9437	3865

Tablo 6: Gazze müslüman mahalleleri tahmini nüfus dağılımı

Müslüman nüfusun 932/1525-26’dan itibaren hızlı bir biçimde artışı ve çöküşü dikkat çekicidir. Bir bakıma bu Osmanlı sisteminin başarısının ve düşüşü-

²² BOA, TT.d., No. 427, 165.

²³ BOA, TT.d., No. 1015, 9.

²⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defterleri [TT.d.], No. 265, 18.

²⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defterleri [TT.d.], No. 365, 31; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG), Kuyûd-i Kadîme Arşivi [KKTd], No. 192, 9a.

²⁶ BOA, TT.d., No. 427, 167.

²⁷ Feridun Emecen, “İbrâhim Paşa, Makbul”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 6 Şubat 2024).

ğü krizin kayıtlara yansımalarıdır. Kânûnî'nin vefatından dokuz yıl öncesine ait 964/1557 senesine ait veriler popülasyonun en zirve noktasını temsil etmektedir. Bu tarihten sonra dramatik bir gerileme yaşanmış asrın sonunda Müslüman ahali nüfusun neredeyse üçte ikilik kesimini kaybetmiştir. Bu da Gazze ve civarında işlerin kötüye gittiğini ve ahalinin burayı terke mecbur olduğunu göstermektedir. Gerçekten veriler Osmanlı idaresinin yerleşmesinden sonra bir artışın meydana geldiğini ve şehrin şenlendiğini söylemektedir. Fakat sonraki dönemlerde göçebe Arap aşiretlerinin kontrolden çıkması ve bunların sağı solu tahrip etmeleri devletin de bu konuda aktif bir siyaset takip edememesi durumun bu noktaya gelmesine yol açmıştır. Bir de buna yağmurun az yağması sebebiyle meydana gelen kıtlıklar²⁸, hastalıklar ve doğal afetler²⁹ de eklenince iş içinden çıkılmaz bir hale dönüşmüştü.³⁰

Nüfus dağılım oranlarına bakıldığında en büyük mahallenin Burculiyye olduğu göze çarpmaktadır. Yüzyıl boyunca bu özelliğini muhafaza eden burayı sırasıyla Ekrâd, Hıkr-u Tuffâh, Türkmân, Zeytûn ve Dâru'l-Hudar takip etmiştir. Bu sıralamanın her zaman böyle olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaman zaman bazı mahallelerin nüfus kesafeti bağlamında sıralamada yer değiştirdiği görülmektedir. Örneğin Hıkr-u Tuffâh, ilk sayımda Türkmân'ın gerisinde iken sonraki tahrirlerde daima onun önünde yer almıştır.

Tabbâğâ/Sabbâğa tekil örneğinde olduğu üzere bazen bir mahalle daha sonraki kayıtlarda yer almamıştır. İlk kaydı yapan görevliler bölgenin yabancıları oldukları için kafalarında genel şablon oturana kadar birtakım değişiklikleri denemişlerdir. İlk sayımın acemiliği geçtikten sonra yetkililerin kanıksadığı kalıcı bir plan tahrir sayımında belirmiş ve bu da sonraki tarafından örnek olarak benimsenmiştir. Dolayısıyla bu mahallenin isminin ortadan yok oluşu tamamıyla ortadan kaybolduğu anlamına gelmemektedir. Daha ziyade diğerleri arasında mevcudiyetini devam ettirdiğini fakat kentin ana unsurlarından biri olmadığını göstermektedir. Tabbâğâ/Sabbâğa 945/1538'de Dâru'l-Hudar

²⁸ "Bâlis Beyine hüküm ki: Rakka beylerbeyisi mektûb gönderüp Haleb ve Şam etrafında kaht olup eşkiyâ-yı 'Arab Rakka üzerine gelmeleri muhakkak olmağla men' ve def'leri için..." 11 Şevval 996/3 Eylül 1588 tarihli 277 nolu hüküm, Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVN.MHM.d], No. 64, 99.

²⁹ 12 Receb 967/8 Nisan 1560 tarihli Çekirge istilası için bk. 3 Numaralı *Mühimme Defteri* (966-968/1558-1560), haz. Nezih Aykut vd. (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993).

³⁰ Bölgenin ve sancağın geçirdiği denişim ve dönüşüm için bk. Mustafa Öksüz, *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. Yüzyıl*. (Ankara: Sonçağ Akademi, 2023).

ile birlikte zikredilmekle beraber bu vurgulama diğerlerinde yer almamıştır. Bu kayıt aynı zamanda iki yerin iç içe geçmişliğini ve birbirlerinden koparak ayrı bir konum elde edemediklerini de ifade etmektedir.

Mahallelerin İmtiyazlı Sakinleri

Tahrir kayıtları mahalle sakinleri hakkında ilginç bilgiler de ihtiva etmektedir. Örneğin taşradaki görevlilere, din adamlarına, eşrafa, dezavantajlı şahıslara, delilere, hekimlere, vakıfta çalışanlara ve benzeri kişilere ilişkin önemli malumatı bu defterlerde bulmak mümkündür. Bu da toplumu teşkil eden diğer bileşenlere ilişkin değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır. Bununla birlikte bu verilerin toplumun tümünü kuşattığını ileri sürmek doğru olmaz. Kadınların, çocukların ve kölelerin durumlarına ilişkin bilgileri bu kayıtlarda bulmak mümkün değildir.

932/1525-26 senesinde Hıkr-u Tuffâh'da üç fakih (Kemaleddin b. Hasal, oğlu Celaledin ve Ebu'l-Habîb b. Fakih), bir hatip (Ahmed b. Arnas) ve adları belirtilmeyen iki imamdan söz edilmiştir.³¹ İkinci sayımın yapıldığı yılda (945/1538) kaydın sonunda kim olduklarına dair bir işaretin bulunmadığı beş imam ve beş şeriften bahsedilmektedir. Bunların haricinde şehirde görevli dört kadının da (Kemaleddin, Burhaneddin, Abdülkadir, Cemaleddin) adları da metin içinde zikredilmiştir.³² 955/1548-49'ta önceki verilere kıyasla görevlilerin sayısında niceliksel bir artış meydana gelmiştir. Ali Şerif (seyyid/imam) Abdullah b. Cemaleddin (kadı),³³ Ali b. Yunus, Muhammed b. Salih (müezzin); Şeyh Nureddin b. Ali (muhasıl); Ahmed b. Halif (hatip) kayıtların isimlerini izhar ettiği vazife sahibi kişilerdir. Bunun haricinde üç şahıs olduğu belirtilen fakat ikisinin ismi verilen üç âmâ da (Yusuf b. Ali, Hasan el-Haddad) mahalle sakinleri arasında yer almaktadır.³⁴ 964/1557 verileri³⁵

1 mimar³⁶,

1 imam³⁷,

³¹ "İmâm, hatîb ve'l-fukahâ neferan 6." BOA, TT.d., No. 427, 162.

³² "Şerif 5 imâm." BOA, TT.d., No. 1015, 8-9.

³³ Abdullah b. Cemaleddin, BOA, TT.d., No. 265, 29.

³⁴ BOA, TT.d., No. 265, 29-33.

³⁵ "Şürefâ neferan 4, İmâm ve hatîb ve mü'ezzin neferan 3." Osmanlı Arşivi (BOA), Tahrir Defterleri [TT.d.], No. 304, 39-42.

³⁶ Şemseddin b. Abdullah.

³⁷ Abdülkerim b. Muhammed.

1 hatip³⁸,
1 müezzin³⁹,
3 şerif⁴⁰,
1 kadı⁴¹ ve
1 seyyidin⁴²

burada yaşadığını ortaya koymaktadır. Önceki verilerle karşılaştırıldığında bazı noktalarda azalmaların yaşandığı anlaşılmaktadır. 1005/1596-97'de⁴³ de daralma ve azalma (3 müezzin⁴⁴ ve 2 hatip⁴⁵) sürmüştür. Bazıları ya yaşadıkları yeri tamamen terk ettiler ya da vefat ettiler. Bir kısmı şehrin diğer kesimlerine ya da tamamen dışarıya göç ettiler. Ya da görevlilerin isimleri sayım yapan kişi tarafından kayda geçirilmeye gerek görülmedi. Kaynaklar nedenli problemler yüzünden vakıayı tam olarak betimlemek mümkün değildir.

İlk tahririn icra edildiği tarihte Dâru'l-Hudar'da (932/1525-26) toplamda 2 imam (Muhammed b. İbrahim, Şeyh Esedüddin b. el-Müderriş) ile 2 hatibe (Şerefüddin b. Bedreddin, Celaleddin b. Ömer) işaret edilmiştir. Fakihlere ilişkin kaydın sonunda başlıkta bir vurgu yapılmasına rağmen bunların kim olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁴⁶ 945/1538'e gelindiğinde artık Tabbâğa/Sabbâğa ile bütünleşmiş olan mahallede 3 imam (Muhyiddin, Eminüddin, Muhyiddin) ile bir âmânın (Şemseddin el-Mürebî) varlığına rastlanır.⁴⁷ 955/1548-49 yılına gelindiğinde bilgiler zenginleşmeye başlamıştır.

1 imam⁴⁸,
3 müezzin⁴⁹,

³⁸ Şerefüddin.

³⁹ İmam ve hatip ve müezzin bir başlık altında toplanarak üç kişi oldukları ifade edilmiş yalnızca müezzinin adı zikredilmemiştir.

⁴⁰ Ali b. Mısırî, Muhammed b. Ali, Ebu'l-Fudayl b. Ali.

⁴¹ Müfettiş b. Ömer.

⁴² Ahmed b. Ali.

⁴³ TKG, KKTD, No. 192, 11a-12a.

⁴⁴ Hasan veled-i Celal, İbrahim veled-i Kallame, Nureddin veled-i Kallame. Kaydın sonunda "Hatib ve Mü'ezzin 5" olarak ifade edilmiştir. TKG, KKTD, No. 192, 12a.

⁴⁵ Necmeddin veled-i Şeyh Yahya, Hayreddin veled-i İbrahim.

⁴⁶ "İmâm ve hatib ve'l-fukahâ 4 neferan." BOA, TT.d., No. 427, 162.

⁴⁷ "İmâm 3 A'mâ 1." BOA, TT.d., No. 1015, 6-7.

⁴⁸ Muhammed b. Böri. BOA, TT.d., No. 265, 27.

⁴⁹ Ebu'l-Lutf (Mü'ezzin-i Câmî -i Kebîr), Ebu'l- İzb b. Ferrîh, Yunus b. Böri (Mü'ezzin-i Câmî -i Kelendî). Üç müezzin için kaydın sonunda başlık açılmamıştır.

2 hatip⁵⁰,
4 muhassıl⁵¹,
1 âmâ⁵² ve
1 mütevellinin⁵³

mahallede ikamet ettiği görülmektedir. Tahrirlerdeki bu zenginleşme aslında bir bakıma şehirdeki demografik yapının dönüşümüyle de yakından alakalıdır. Bölge ve sancak kendini toparladıkça terk edilen yerler yeniden canlanmaya başlamış ve bu da gündelik yaşamın tüm yönlerine yansımıştır. 964/1557 senesinde de

3 imam⁵⁴,
7 müezzin⁵⁵,
3 hatip⁵⁶,
1 hekim⁵⁷,
2 muhassıl⁵⁸,
1 şerif⁵⁹,
1 seyyid⁶⁰,
7 âmâ⁶¹ ve
1 nakkaş⁶²

-
- ⁵⁰ Muhyiddin b. Böri, Muhammed adlı hatipler için kaydın sonunda başlık açılmamıştır. BOA, TT.d., No. 265, 27.
- ⁵¹ Zeynüddin b. Mesreli, Şerefüddin b. Katibu's-Sır, Abdurrahman b. Muhammed, İbrahim b. Şeyh Şaban adlı dört muhassıl için kaydın sonunda başlık açılmamıştır.
- ⁵² Ali el-Muazzami adlı âmâ için kaydın sonunda başlık açılmamıştır.
- ⁵³ Yunus b. Nadir, mütevellî-i Câmî' -i Kelendi. BOA, TT.d., No. 265, 27.
- ⁵⁴ Yunus b. Yâzû' (İmam/Müezzin), Şihâbüddin b. İzzeddin, Abdurrahman b. Muhammed. Hatip ve müezzin ve imam ve muhassıl bir başlık altında toplanarak 19 kişi oldukları ifade edilmiş ancak isimleri belirtilen 17 kişiye tesadüf olunmamıştır.
- ⁵⁵ Nureddin b. Yâzû', Ebu'l-Lutf b. Tumya, Ali b. Cuma, Hasan b. Tercümân, Ebu'l-Feth b. Safedi, Ali b. Suleyt, Muhammed b. Ebu'l-Vefâ.
- ⁵⁶ Muhammed b. Yâzû', Muhyiddin b. Abdülvehhâb, Muhammed b. Veliyyüddin.
- ⁵⁷ Vefâ b. Mustafa.
- ⁵⁸ Şeyh İbrahim b. Şaban, Mevlânâ Zeyneddin b. Berekât.
- ⁵⁹ İsa b. Mısrî.
- ⁶⁰ Yâsir el-Mısrî.
- ⁶¹ Zeyn en-Nâblûsî, Abd b. Ukbe, İsmail b. Ayas, Yusuf b. İsmail, Yusuf b. İsmail, Halil b. İbrahim, İbrahim b. Muhammed, Muhammed b. Süveydî.
- ⁶² Abdülvehhab b. Muhammed.

kayıtların kadrajına girmiştir⁶³. Bu dönemin yeni unsurları mahalle sakinleri arasında katılan bir hekim ile bir nakkaş olmuştur. Önceki dönemden defterde kendisine yer bulan mütevellî örneğinde olduğu gibi bazı önemli şahsiyetler kayıt dışı kalmıştır. Başta ölüm, tayin, taşınma ya da orada olmasına rağmen kayda girmeme gibi etkenler bunun nedeni olarak ileri sürülebilir. 1005/1596-97 yılı bilgileri buradaki görevlilere ya da kendilerini diğerlerinden ayırt edecek özelliklere sahip imtiyazlı şahıslara dair herhangi bir nişane barındırmamaktadır. Muhtemelen mahalleler arası bir göç yaşandı ve bu kişiler diğer yerlere taşındılar ya da tahrir görevlisi bunları kaydetmeyi gerek görmedi. Ancak bu son seçenek defterin içindeki diğer verilere bakıldığında boşa çıkmaktadır. Muhtemelen mahallenin geçirdiği değişim ve dönüşüm, bazı sakinlerinin burayı terk etmesine sebebiyet vermiştir. Bazen iş yerlerinin ve atölyelerin varlığı ya da güvenlik gibi nedenler dâhili yer değiştirmelere yol açmaktadır. Ancak son iki sayım arasındaki uzun boşluktan mütevellit yeterli argümanlara sahip olmadığımız için enikonu bir değerlendirme yapmak sıkıntılıdır.

Burculiyye'de Kânûnî Sultan Süleyman dönemi ilk tahririnde (932/1525-26) toplamda 11 imam hatip ve olduğu kayıta geçmekle beraber hüviyetlerine değinilmemiştir. Bunun haricinde sadece Ali b. Nuhas adlı bir kadının burada ika-met ettiğine işaret edilmiştir.⁶⁴ 945/1538 tarihli defterde bir imamın haricinde (Hacı Hüseyin) hüviyetlerine dair bilgi sahibi olmadığımız 7 imam ve 8 şerifin burada yaşadıkları görülmektedir.⁶⁵ Fakat metnin içine dikkatli bir biçimde bakıldığında mahalle mektebinde muallimlik yapan üç kişiyle (Abdullah, Şeyh Gani ve Şeyh Ebu'l-Feth) burada yaşayan bir kadının (Alauddin el-Fihari) ve bir de bir fakihin (İbrahim Canâl) isimleri zuhur etmektedir. Bunun haricinde Şeyh Ebu'l-Vefâ adlı bir âmâ örneğinde olduğu üzere dezavantajlı şahıslara dair bilgi bulmakta mümkündür.⁶⁶ Üçüncü tahrirde (955/1548-49)

2 imam⁶⁷,

⁶³ "Şürefâ 2, Hatib ve müezzîn ve imâm ve muhassıl 19; A' mâ ve divâne 8" başlığı kaydın sonunda açılmakla beraber divaneye dair bir malumat metin içinde bulunmamaktadır. Bu konuda bk. BOA, TT.d., No. 304, 37-39.

⁶⁴ "İmâm hatib ve'l-fukahâ neferan 11." BOA, TT.d., No. 427, 164.

⁶⁵ "Şerif 8, imâm 7." BOA, TT.d., No. 1015, 5.

⁶⁶ BOA, TT.d., No. 1015, 5.

⁶⁷ Necmüddin, Abdül...(câmi'u'l-imâm).

1 müezzin⁶⁸,
1 hatip⁶⁹,
5 şerif⁷⁰,
6 muhassıl⁷¹,
4 âmâ⁷²,
6 alim⁷³,
1 kadının⁷⁴

varlığı kayıtlarda kendine yer bulmuştur.⁷⁵ İlimiye sınıfına mensup kişilerin vergi tahsil işiyle meşgul olması dikkat çekicidir. Osmanlılar vergi tahsilatının bir aparatı yaparak ulemayı hem maddî olarak desteklemeyi seçmişler ve aynı zamanda onları sistem içinde tutmayı hedeflemişlerdir. Dördüncü sayımın yapıldığı yılda (964/1557)⁷⁶,

2 imam⁷⁷,
5 müezzin⁷⁸,
2 hatip⁷⁹,
1 hekim⁸⁰,

⁶⁸ Muhammed et-Tarûni.

⁶⁹ Muhammed Nablûsî, el-hatîb. BOA, TT.d., No. 265, 17.

⁷⁰ Seyyid Muhammed Ranevî, Seyyid Şerefüddin b. Seyyid Muhammed, Şihabüddin Raflevî, Berekat b. Şerefüddin, Muhammed el-Acemî, BOA, TT.d., No. 265, 17.

⁷¹ Şeyh Ahmed el-Kudsî Ensârî (muhassıl), Muhammed veled-i Seyf (muhassıl), Muhyiddin b. Şeyh Hasan (muhassıl), Şihabüddin b. Ebu'l-İzz (muhassıl), Abdurrauf b. Ebu's-Safâ Şeyhulislam (muhassıl), Şeyh Yakup b. Mahmud, Şeyhulislam berber (muhassıl).

⁷² Ramazan veled-i Abdülkadir, Ali b. İsmail, Ahmed veled-i Davud, Muhammed veled-i Arîş.

⁷³ Muhyiddin veled-i Şeyh Ebu'z-Zaif (muhassıl/âlim), Şeyh Ali veled-i Şeyh Şemsu'l-İslâm (muhassıl/âlim), Şeyh Abd veled-i Hasan Şeyhu'l-İslâm (muhassıl/âlim), Şeyh Şihabüddin veled-i Ebu'n-Neca Şeyhu'l-İslâm (muhassıl/âlim), Şerefüddin veled-i Ebu'l-Fudayl Huccet-i Şeyhulislam (muhassıl/âlim) ve Şeyh Muhyiddin b. Şeyh Rabin (muhassıl/âlim) adlı kişilerin hem muhassıl oldukları hem de âlim oldukları ifade edilmiştir. BOA, TT.d., No. 265, 10-11.

⁷⁴ Kadı Alauddin A'mârî. BOA, TT.d., No. 265, 10-18.

⁷⁵ BOA, TT.d., No. 265, 10-18.

⁷⁶ "Şürefâ 9, Hekim ve a'mâ ve divâne 9, imâm ve mü'ezzin ve hatib 9." BOA, TT.d., No. 304, 24-30.

⁷⁷ İsmail b. Derrer, Ahmed b. el-Mü'ezzin.

⁷⁸ Muhâdî b. Ahmed, Ahmed b. Meclâdî, Muhammed b. Fervânî, Şemseddin b. Süveylimî, Şeyh Muhammed.

⁷⁹ İbrahim b. Sîbây, Muhibbidin b. Kulkî.

⁸⁰ İbrahim b. Ramazan.

9 şerif⁸¹,
7 âmâ⁸²,
2 mecnun⁸³,
1 terzi⁸⁴

burada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Geçen sayımda kendine yer bulan muhasıl gibi bazı aktörlerin bu tarihte devre dışı kaldıkları görülmektedir. III. Mehmed devrinde tutulan 1005/1596-97 tarihli son defterde⁸⁵

3 imam⁸⁶,
4 müezzin⁸⁷,
6 hatip⁸⁸,
5 hekim⁸⁹,
8 âmâ⁹⁰,
1 divane⁹¹ ve
9 şerif⁹²

şehrin en büyük mahallesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir.⁹³ Hekim sayısının fazlalığı mahallenin yüzyılın nihayetine doğru bir tababet merkezi

-
- ⁸¹ Muhammed b. Ömer, Şerefüddin b. Muhammed, Berkat b. Şeref, Ebu'n-Nasr b. Şerefüddin, Şihabüddin b. Muhammed, Muhammed b. Şihabüddin, Berekat b. Şeref, Musa b. Şerefüddin, Nureddin b. Berekat.
- ⁸² Yusuf b. İbrahim, Ali b. Harîrânî, Ali b. Ra'î, Muhammed b. Rabi', Muhammed b. Zünnür, Ebu'l-Vefâ b. Mü'ezzin, Mahmud b. Sad.
- ⁸³ Osman b. Yâlif, Ebulfeth b. Serîm.
- ⁸⁴ Run b. Berekat.
- ⁸⁵ Kaydın sonunda "Hatib ve imâm ve mü'ezzin 13; şürefâ 9; A'mâ ve Dîvâne ve Hekîm 14" olarak verilmiştir. TKG, KKTD, No. 192, 8b.
- ⁸⁶ Nureddin veled-i Yusuf, Şeyh Alaüddin veled-i Medbûl, Şeyh Muhammed veled-i Yahya.
- ⁸⁷ Şeyh Ahmed veled-i Refâ, Muhammed veled-i Zureyk, Muhammed veled-i Mansur, Saduddin veled-i Ali.
- ⁸⁸ Muhammed veled-i Muhammed, Zeynuddin veled-i Muhammed, Şeyh İbrahim veled-i Ubeyd, Abdullah veled-i Yahya, Ahmed veled-i Verân, Hacı Ali veled-i Zayfân.
- ⁸⁹ Muhammed veled-i Kerâvî, Muhammed veled-i Bunlu, Halil veled-i Serîm, Muhammed veled-i Ayfas, Ömer veled-i Kahli.
- ⁹⁰ Halil veled-i Rabliye, Muhammed veled-i Müksir, Abdülkerim veled-i Semer, Sadüddin veled-i Hallav, Ebu'n-Nasr veled-i Fersânî, Ali veled-i Osman, Şihabüddin veled-i Zerroz, Muhyiddin veled-i Nasreddin.
- ⁹¹ Ahmed veled-i Tayyân.
- ⁹² Sayıları belirtilen şeriflerin isimleri zikredilmemiştir.
- ⁹³ TKG, KKTD, No. 192, 7a-9a.

haline dönüştüğü izlenimini vermektedir. Bir zamanlar Şücâ'iyye'nin sahip olduğu bu özellik asrında sonunda el değiştirerek buraya intikal etmiştir. Muhtemelen mekânın sağladığı çeşitli imkanlar doktorların burada toplanmasına yol açmıştı.

Ekrâd Mahallesi'nde ise 932/1525-26'da eşraf sınıfından kimlerin bulunduğu na dair herhangi bir bilgi yoktur.⁹⁴ İkinci sayımda (945/1538) durumun biraz değiştiği ve burada adlarına işaret edilmeyen dört imamın varlığından bahsedilmektedir. Ayrıca kaydın sonunda kendisine yer bulmayan bir fakih (Abdî) ile bir hatibe (Celaleddin) metin içinde rastlanmaktadır.⁹⁵ 955/1548-49 yılına gelindiğinde

3 imam⁹⁶,
1 müezzin⁹⁷
6 şerif⁹⁸,
4 seyyid⁹⁹,
5 muhassıl¹⁰⁰,
1 hatip¹⁰¹ ve
1 ferrâş-ı mescidin¹⁰²

burada yaşamlarını sürdükları görülmektedir. Bu son veriler ilk ikisiyle mukayese edildiğinde daha tafsilatlıdır. İbadethanenin temizliğiyle bir görevlinin varlığına işaret burada bir mescidin mevcudiyetini de ortaya çıkarmaktadır. Muhtemelen imamlar da burada vazifelerini icra etmekteydi. Dördüncü sayı-

⁹⁴ BOA, TT.d., No. 427, 165-166.

⁹⁵ BOA, TT.d., No. 1015, 9, 11.

⁹⁶ Kayıtta bir imamdan bahsedilmesine mukabil Şeyh Yahya, Yusuf b. İbrahim ile Şeyh Hasan el-Ulvâniye adında üç imamın isimlerine tesadüf olunmaktadır.

⁹⁷ Ömer b. Ganim. BOA, TT.d., No. 265, 23.

⁹⁸ Ebulfadl b. Şihâb, Şerefüddin b. Şihâb, İsmail b. Seydi Ahmed, Muhammed b. Seydi Ahmed Mekarim, Ahmed Harum b. Muhammed, Ebubekir b. Şerif adlı şerifler için Kaydın sonunda başlık açılmamıştır.

⁹⁹ Kaydın sonunda Ömer b. Muhammed, Ömer birâder-i Ebubekir, Zeynüddin b. İsmail, Ali b. Fudayl adlı seyyidler için başlık açılmamıştır.

¹⁰⁰ Şihabüddin Hanbeli, Ahmed b. Mesaha, Hayruddin b. Umran, Melah b. Vasi (cündî-i halkâ), Necmüddin b. Şeyh Ebu's-Samed adlı muhassıllar için kaydın sonunda başlık açılmamıştır.

¹⁰¹ Ahmed b. Ziyad. BOA, TT.d., No. 265, 20.

¹⁰² Muhammed b. Dehan. BOA, TT.d., No. 265, 22.

mın olduğu 964/1557 tarihli tahrirde¹⁰³

9 imam¹⁰⁴,
6 müezzîn¹⁰⁵,
1 hatip¹⁰⁶,
5 hekim¹⁰⁷,
4 muhassıl¹⁰⁸,
14 şerîf¹⁰⁹,
1 seyyid¹¹⁰ ve
2 âmâdan¹¹¹

söz edilmektedir. Bu tarihte şehrin en çok hekimine sahip mahallesi Şücâ'iy-ye'dir. 1005/1596-97 senesine ait son defterde¹¹²,

6 imam¹¹³,
4 müezzîn¹¹⁴,

¹⁰³ "İmâm ve hatib ve mü'ezzin ve muhassıl 15" kaydı olmasına karşın İmam, müezzîn ve muhassıl olanların isimleri verilmiş hatiplerin kim olduğu ifade edilmemiştir. BOA, TT.d., No. 304, 31-36.

¹⁰⁴ Şeyh Sâlim b. Salâh, Şaban b. Ömer, Yusuf b. İbrahim, Şeyh Ali, Yahya b. İsa, Muhyiddin b. Yahya, Muhammed b. Melik (Ecnâd-ı Halkâ), Yusuf b. Kadri (Ecnâd-ı Halkâ), Muhammed b. Rumi (Ecnâd-ı Halkâ).

¹⁰⁵ Ali b. Mısrî, Harken, Ali b. Yasin, İbn Ferecullah, Ömer b. Ganîm, Muhammed b. Sûne, Sa-fedî (müezzîn/hekim).

¹⁰⁶ Salahuddin b. Melik (Ecnâd-ı Halkâ).

¹⁰⁷ Faris b. Ahmed, Ömer b. Hattâb, Safedî (hekim/müezzîn), Ebu Abdullah b. Mecdlâdî, Muhammed b. Abdulkadir.

¹⁰⁸ Ahmed b. Ali, Ebu'l-Feth b. Ahmet Mardînî, Şihabüddin b. Ebu'l-Fazl, Muhammed b. Nec-müddin (Ecnâd-ı Halkâ).

¹⁰⁹ Ebu'l-Fadl b. Şihâb, Zeynüddin b. Ebu'l-Fadl, Ebu'l-Hûd b. Ebu'l-Fadl, Ahmed b. İsmail, İsmail b. Ahmed, Muhammed b. Muhammed, Zeynuddin b. Baba, Sarâyîn b. Zeynulabidin, Taysa b. Zeynulabidin, Ömer b. Ahmed, Ebu'l-Yusr b. Şerefüddin, Ahmed b. Dehrûh, Ebu-bekir b. Dehrûh, Acemî b. Muhammed.

¹¹⁰ Ömer b. Muhammed.

¹¹¹ Da'nât b. Yusuf, Cihânşâh b. Saklıyur.

¹¹² TKG, KKTD, No. 192, 9a-10a. Kaydın sonunda "Şurefâ 7; "Hatib ve İmâm ve Mü'ezzin 11" başlığı açılmıştır.

¹¹³ Abdurrahman, Zeynuddin veled-i Muhammed, Ali veled-i Mahmud, Ahmed veled-i Abd-dülbasit, Musa veled-i Ebu'l-Beka, Berekat veled-i Muhammed.

¹¹⁴ Receb veled-i Hamdan, Abdullah veled-i Muhammed, Ali veled-i Harara, Ahmed veled-i Harara.

1 hatip¹¹⁵ ve
7 şerif¹¹⁶

kayıtlarda yer almıştır. Bir önceki verilerde kendilerine işaret olunan doktorlara ne olduğu bilinmemekle birlikte son iki veri arasındaki 40 yıllık boşluktan dolayı bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak bu tarihte Burculiyye'nin doktorlar tarafından tercih edildiği hatırlandığında mahallenin bu konudaki özelliğini kaybettiği anlaşılmaktadır.

Türkmân'da ilk sayımın yapıldığı zamanda (932/1525-26) Ekrâd örneğinde olduğu üzere önemli kişilerden kimlerin bulunduğuna ilişkin bir malumat bulunmamaktadır.¹¹⁷ 945/1538 senesinde durumda bir değişiklik meydana geldiği ve birisi haricinde kim olduklarına dair bilgi verilmeyen üç imamın (Ahmed veled-i Muhib) yaşadığı görülmektedir.¹¹⁸ 955/1548-49'da imamların sayısında artış yaşanarak beş kişiye ulaşmıştır.¹¹⁹ Ayrıca iki müezzin¹²⁰ ile üç muhassılın¹²¹ isimleri de deftere yansımıştır. Önceki verilere nazaran malumat bağlamında bir değişimin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu da mahallenin şenlendiğini göstermektedir. 964/1557 senesinde¹²² de 7 imam¹²³, 1 müezzin¹²⁴, 2 hatip¹²⁵, 1 muhassıl¹²⁶ ve 1 şerif¹²⁷ kayıtlarda kendilerine yer bulmuştur. Önceki kayda göre imamların sayısında artış devam etmekle beraber müezzinler ile muhassıllar

¹¹⁵ Celaleddin veled-i Ahmed.

¹¹⁶ Şeriflerin isimleri zikredilmemiştir.

¹¹⁷ BOA, TT.d., No. 427, 165.

¹¹⁸ BOA, TT.d., No. 1015, 11.

¹¹⁹ Abdulkерim b. Atras, Ali b. Da'yûs, Şihâbüddin b. Zeyneddin, Muhammed b. Yusuf, Ebu'l-Fudayl b. el-Atras.

¹²⁰ Kayıtta 1, Ali b. Berma, Hacı Muhammed b. Hattâb. BOA, TT.d., No. 265, 35.

¹²¹ Abdurrahman b. Bat el-Hüseyin, Zeynülabidin b. Huveydî, Muhammed El-Garanî. BOA, TT.d., No. 265, 33.

¹²² "Hatîb ve İmâm ve Mü'ezzin 3" bir başlık altında toplanarak 3 kişi oldukları ifade edilmiş ancak hatibe tesadüf olunmamıştır. Bunlara ilaveten 5 imam ve 1 hatip Ecnâd-ı Halkâ arasında vardır." BOA, TT.d., No. 304, 43-46.

¹²³ Muhammed b. Dakdük, Ali b. Murfî, Ebubekir b. Nebil (Ecnâd-ı Halkâ), Abdurrahman b. Sıddık (Ecnâd-ı Halkâ), Ebu's-Sirin b. Kubeys (Ecnâd-ı Halkâ), Zeynülabidin (Ecnâd-ı Halkâ), Halil b. Sıddık (Ecnâd-ı Halkâ).

¹²⁴ Muhammed b. Hattâb.

¹²⁵ Abdurrahman b. Hasan (Ecnâd-ı Halkâ).

¹²⁶ Celaleddin b. Hıdır.

¹²⁷ Ramazan b. Şirîn.

söz konusu olduğunda bir düşünüş meydana gelmiştir. Peygamber soyundan birisi ilk defa bu tarihte ortaya çıkmıştır. Muhtemelen bu aileden biri çeşitli nedenlerle buraya yerleşmeyi tercih etmiş olmalıdır. 1005/1596-97 tarihli son veriler¹²⁸,

1 imam¹²⁹,
2 müezzîn¹³⁰ ve
2 hatibin¹³¹

buradaki varlıklarını haber vermektedir. Zor zamanlara rağmen yaşamın sürdüğü mahallede dini sınıfın haricindeki diğer aktörlere ilişkin herhangi bir işaret yoktur.

932/1525-26'da Zeytûn'da imam (Kemaleddin b. Cibril, Ebu'l-Vefâ b. Cübeyl), hatip (Yusuf b. Tercüman) ve müezzîn (Ali b. Abbas) toplam 5 kişi olduğuna değinilmekle beraber bunlardan birisinin kimliği meçhul kalmıştır.¹³² İkinci tahririn icra edildiği senede (945/1538) ise burada kim oldukları bilinmeyen iki imamın varlığına işaret edilmiştir.¹³³ 10 sene sonrasına ait 955/1548 tarihli sayım mahalleye ilişkin daha tafsilatlı bir döküm ortaya koymaktadır.¹³⁴ Buna göre 2 imam (Ömer veled-i Ali, Kemaleddin Cibrin veled-i Şeyh Mehâmîd), 2 müezzîn (Abdülkerim veled-i İbrahim, Ali veled-i Abbas¹³⁵), 2 muhassıl (Ebu'l-Vefâ veled-i Hanbeli, Muhammed veled-i İbrahim), 1 şerif (Muhammed veled-i Nassâr), 2 seyyid (Ramazan veled-i Sevanim, Ali Faris) 1 dellâl (Dümeyrî veled-i Abdullah) ve 1 fakih (Ali veled-i Ali) burada yaşamaktadır. 9 yıl sonrasına tekabül eden 964/1557 yılına ait Kânûnî devrinin son defteri,

2 imam¹³⁶,
4 müezzîn¹³⁷,

¹²⁸ TKG, KKTD, No. 192, 12a-13a. "Hatib ve İmâm ve Mü'ezzîn 5" olarak kaydın sonunda başlık açılmıştır. TKG, KKTD, No. 192, 12b.

¹²⁹ Şeyh Rıdvan.

¹³⁰ Muhammed veled-i Muşaka, Ahmed veled-i Muşaka.

¹³¹ Muhammed veled-i Bahrî, Bedreddin veled-i Nuveyrî.

¹³² "İmâm ve hatib ve mü'ezzîn'in neferan 5." BOA, TT.d., No. 427, 163.

¹³³ BOA, TT.d., No. 1015, 13.

¹³⁴ BOA, TT.d., No. 265, 7-10.

¹³⁵ "Mü'ezzîn-i fi-Câmi'-i Kebîr." BOA, TT.d., No. 265, 9.

¹³⁶ Şeyh Ebu'l-Vefâ, Ömer b. Ali.

¹³⁷ Ali b. Abbas, Ali b. Ahmed, Abdülvehhâb b. Ahmed, Yusuf b. Lihâm. BOA, TT.d., No. 304, 23.

5 hatip¹³⁸,
2 hekim¹³⁹,
3 muhassıl¹⁴⁰,
1 mübeyyiz¹⁴¹,
3 âmâ¹⁴² ve
1 şerife¹⁴³

ait verileri izhar etmektedir. Müslüman tabiplerin varlığı kendilerine uygun çalışma ortamı bulduklarını ve muhtemelen bu tarihlerde mahallede birer muayenehanelerinin mevcudiyetini göstermektedir. Geçen sayımda adı imam olarak gözüken Ömer b. Ali'nin göreve devam ettiği anlaşılmaktadır. Diğerine ne olduğu bilinmemektedir. Yüzyılın nihayetini işaret eden 1005/1596-97 verilerine göre¹⁴⁴,

3 imam¹⁴⁵,
4 müezzin¹⁴⁶,
2 hatip¹⁴⁷,
3 âmâ¹⁴⁸ ve
2 hekim¹⁴⁹

burada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Önceki verilerle karşılaştırıldığında farklı bir bariz bir şahsiyet listede yer almamaktadır.

Sonraki kayıtlarda Dârü'l-Hudar ile birlikte anılan Tabbâğa/Sabbâğa'da ise

-
- ¹³⁸ Müezzin imam ve hatip bir başlık altında toplanarak 10 kişi oldukları ifade edilmiştir. Kaydın içinde 4 müezzin ve 1 imama tesadüf olunmuştur. Kaydın içinde hatiplerin isimleri verilmemiştir. BOA, TT.d., No. 304, 22-24.
- ¹³⁹ Ali b. Şahin, Ebu't-Tîn b. Yusuf. BOA, TT.d., No. 304, 23.
- ¹⁴⁰ Muhammed b. Sıbây, Muhammed b. Hasan, Muhammed b. İbrahim.
- ¹⁴¹ Muhammed b. Hasan.
- ¹⁴² Vefâ b. İvaz, Ebu'l-Vefâ b. Ecel, Yakub b. 'Ulyâdi. BOA, TT.d., No. 304, 23.
- ¹⁴³ Ramazan b. Sülem.
- ¹⁴⁴ "Hatîb ve İmâm ve mü'ezzin 9"; A'mâ ve Hekim 5. TKG, KKTD, No. 192, 7a.
- ¹⁴⁵ Şeyh Halil veled-i Hacı Muhammed, Şeyh Muhammed veled-i Abdulhak, Şemseddin veled-i Abdulhak.
- ¹⁴⁶ Abdulkadir veled-i Şeyh Muhammed, Ahmed veled-i Hanbelî, Şeyh Nureddin veled-i Zeyneddin, Ali veled-i Belâ'.
- ¹⁴⁷ Şeyh Ömer veled-i İbrahim, Şeyh Ahmed veled-i Şeyh Yusuf.
- ¹⁴⁸ Asfür veled-i Hayyat, Ahmed veled-i Şeyhuddin, Muhammed veled-i Cemal.
- ¹⁴⁹ Abdurrahman, Muhammed veled-i Mahreme.

932/1525-26'da imam, hatip ve fakihin toplam üç kişi olduğu ifade edilmekle beraber bunlardan sadece 2 hatibin (Muhyiddin b. Bedir, Veliyyüddin b. Kadı) isimleri zikredilmiştir.¹⁵⁰ Ayrıca aynı mahallede Rumeysi b. Büdeyri adlı bir şahsın bir dükkanını vakfetmesi hasebiyle isminin üstüne "vâkîfu'd-dükkân" notu eklenmiştir.¹⁵¹

Eski Memlûk Askerî Sınıfı (Ecnâd-ı Halkâ)

Gazze tahrir kayıtları Memlûk askerî sınıfının müntesiplerine dair kıymetli bilgiler vermektedir. Bir zamanların hasım tarafına yeni düzenin sahipleri gereken ihtimamı vererek onları ayrı olarak kaydetmiştir. Verilere bakıldığında Türkmân, Burculiyye, Ekrâd, Hıkr-u Tuffâh ve Zeytûn mahallelerinde yaşadıkları görülmektedir. İlk iki sayımda haklarında fazla bilgi bulunmamasının nedeni olarak çatışma ortamının etkilerinin henüz tam olarak ortadan kalkmaması ve bu kesimin şehre dönüş yapma hususunda acele etmemesi gibi etkenler gösterilebilir. Zira üçüncü tahrirden (955/1548-49) itibaren haklarında daha açık bilgiler bulmaktayız.

İlk kayıta (932/1525-26) sadece Zeytûn Mahallesi'nde askerî sınıftan Basal el-Mısrî (cebe-çeri) ile Şihabeddin b. Tercüman'dan (cündî) bahsedilirken¹⁵² ikincisinde (945/1538) bunlara dair herhangi bir işaret yoktur. 955/1548-49 senesinde durumun değiştiğini ve Ecnâd-ı Halkâ'nın mahallenin geri kalanından ayrı bir sınıf olarak deftere kaydedildiğini görüyoruz. Buna göre Zeytûn'da 4 mücerred 18 hane (94 kişi) olarak ikamet etmeye devam etmişlerdir.¹⁵³ 9 yıl sonrasına ait veriler (964/1557) askerî sınıfın hane sayısında (15)¹⁵⁴ bir düşüşe dolayısıyla nüfus bağlamında bir azalmaya (75 kişi) işaret etmektedir. Bu gerilemenin ardındaki nedenler bilinmemektedir. Her iki sayım arasındaki zaman diliminin kısıllığı 3 hanenin neden burayı terk ettiği ya da başlarına ne geldiği sorularını akla getirmekle beraber bu hususta kaynakların sükutu kesin bir şey söylemeyi mümkün kılmamaktadır. Asrın sonunda

¹⁵⁰ "İmâm ve hatib ve'l-fukahâ neferan 3." BOA, TT.d., No. 427, 163.

¹⁵¹ BOA, TT.d., No. 427, 162.

¹⁵² BOA, TT.d., No. 427, 163.

¹⁵³ "Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündilerden olup hâliyâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." BOA, TT.d., No. 265, 10.

¹⁵⁴ "Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündilerden olup hâliyâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." BOA, TT.d., No. 304, 24.

mezkûr askerî sınıf 1 mücerred 16 hanelik¹⁵⁵ bir nüfusla (81) kentte hayatlarını sürdürmüşlerdir. Son iki veri arasındaki uzun zaman dilimi nedeniyle topluluğun umumi demografik yapısına ilişkin kesin şeyler söylenememekle birlikte tabloya bakıldığında bir asırlık genel eğilimin aşağı yukarı korunduğu izlenimi edinilmektedir.

İlk iki kayıтта eski Memlûk askerî sınıfına herhangi bir işaretin bulunmadığı Burculiyye'de 955/1548-49 senesinde durumun değiştiği görülmektedir. Kaydın sonunda kendilerine yer açılan bu askerî sınıfın 9 mücerred ve 20 haneden (109 kişi)¹⁵⁶ ibaret oldukları ifade edilmekle beraber bu rakamın aslında eksik olduğu göze çarpmaktadır. Zira muharrir listeyi tertip ederken Sevman Şâfii adlı bir şahsı eklemeyi unutmamıştır.¹⁵⁷ Dolayısıyla onunla birlikte bu sınıfın nüfusu 9 mücerred, 21 haneye (114 kişi) ulaşmaktadır. 9 yıl sonrasına ait 964/1557 tarihli veri burada 35 hanenin¹⁵⁸ (175) yaşamaya devam ettiğini göstermektedir. Önceki veriyle mukayese edildiğinde nüfus bağlamında bir artış gerçekleşmiştir. 1005/1596-97 yılına dair veriler, topluluğun kötü gidişatın dışında kalamadığına işaret etmekte ve onların da menfi vasattan etkilendiklerini haber vermektedir. 6 mücerred¹⁵⁹ 25 hanelik¹⁶⁰ (131 kişi) oran dördüncü sayıdaki verilerle karşılaştırıldığında cemaatin demografik bakımdan bir düşüşe maruz kaldığını ifade etmektedir. Burada esas sıkıntı son iki veri arasında yaklaşık kırk yıllık bir zaman kesitinin varlığıdır. Dolayısıyla gidişatın nasıl seyrettiğini tafsilatıyla betimlemek zordur.

955/1548-49 yılında Şücâ'iyetü'l-Ekrâd Mahallesi'nde ikamet eden 22 mücerred 17 haneye¹⁶¹ sahip (107 kişi) eski Mısır askerî sınıfına kayıтта ayrı bir başlık açılarak işaret edilmiştir. Bununla birlikte başka bir şahıs tahrir görevlisi tarafından listeye sehven konulmamış fakat sonradan isminin altına konumu-

¹⁵⁵ Kayıтта hane 17. Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündilerden olup hâliyâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir. TKG, KKTD, No. 192, 7a.

¹⁵⁶ BOA, TT.d., No. 265, 18.

¹⁵⁷ Sevman Şâfii Cündî-i Halkâ. BOA, TT.d., No. 265, 16.

¹⁵⁸ Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündî tâ'ifesinden olup hâliyâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir. BOA, TT.d., No. 304, 31.

¹⁵⁹ Kayıтта 5 kişilik mücerred için kaydın sonunda başlık açılmamıştır. TKG, KKTD, No. 192, 9a.

¹⁶⁰ "Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündilerden olup hâliyâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." TKG, KKTD, No. 192, 8b; Kayıтта 31. TKG, KKTD, No. 192, 9a.

¹⁶¹ "Cemâ'at-i Cündiyyân-ı halkâ ki sâbıkâ Çerâkise zamânında cündî tâ'ifesinden olup hâliyâ Şücâ'iyetü'l-Ekrâd mahallesinde mütemekkinlerdir." BOA, TT.d., No. 265, 25.

na ilişkin bir not eklenmiştir.¹⁶² Dolayısıyla bu dikkate alındığında bu sınıfın 22 mücerred 18 haneye (112 kişi) ulaştığı görülmektedir. Muhtemelen bu topluluk önceden de aynı yerlerinde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Yeni yönetimin bu eski askerî sınıfla ne yapacağı konusunda yeni bir siyaset benimseme gibi hususlarda geç karar vermesi muhtemelen bu kitlenin eski meskenlerine dönüşünü geciktirmiştir. Şehrin üçüncü büyük eski Memlûk askerî sınıfına sahip olan Şücâ'iy'e'de 964/1557'de 34 hanenin¹⁶³ (170) yaşadığı görülmektedir. Veriler bu sınıfın çocuklarının vergi tahsildarlığının yanında imamlık ve haptiklik gibi dini görevleri ifa ettiklerini de haber vermektedir. Bu yönleriyle artık sivil yaşama iyi entegre oldukları söylenebilecek olan bu topluluğun nüfusları önceki döneme göre artış kaydetmiştir. Asrın sonunda 24 hanelik (104)¹⁶⁴ bir nüfusa sahip olan askerî kesimin önceki verilere göre bir düşüş yaşadıkları bellidir. Asrın son çeyreğinden itibaren Bedevi Arap tehdidinin dizginlenememesi, iki cephedeki savaşlardan dolayı bölgedeki güvenlik krizinin derinleşmesi gibi nedenler Kanûnî'nin saltanatı esnasında bin bir emekle kurulan emniyet sisteminin büyük bir darbe almasına ve etkin bir biçimde çalışmasına engel olmuştur. Dolayısıyla bu durumun tek kurbanları sadece sivil halk olmamış aynı zamanda bir zamanların gururlu askerî elitlerin çocukları da bu durumdan zarar görmüştür.

İlk iki kaydında Ecnâd-ı Halkâ'ya herhangi bir işaretin bulunmadığı Dârul-Hudar'da 8¹⁶⁵ hanenin (40 kişi) burada 955/1548-49 senesinde emekli olarak yaşadıkları vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu sınıfın Osmanlı askerî sistemine entegre edilmediği ve maaşlerini karşılayacak bir maaşın onlara tahsis edilmesiyle sistem dışı kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu uygulamanın sadece bu grupla mı sınırlı kaldığı ve diğerlerinin görevlerine devam edip etmedikleri bilinmemektedir. Muhtemelen bazıları emekliliğe sevk edilirken diğerleri aktif olarak görevde istihdam edildiler. Dokuz yıl sonrasına ait dördüncü tahrir kaydı (964/1557), burada ikamet eden 10 hanenin¹⁶⁶ varlığından (50 kişi) ha-

¹⁶² Melah b. Vasi (cündî-i halkâ). BOA, TT.d., No. 265, 20.

¹⁶³ "Ecnâd-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündî olup şimdi mahalle'-i mezbûrda sâkinlerdir." BOA, TT.d., No. 304, 36.

¹⁶⁴ "Ecnâd-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündîlerden olup şimdi mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." TKG, KKTD, No. 192, 10a.

¹⁶⁵ "Cemâ'at-i Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündî tâifesinden olup ve hâliyâ mahalle-i Dârul-hudar'da ber-vech-i tekâ'ud mütemekkinlerdir." BOA, TT.d., No. 265, 29.

¹⁶⁶ "Cündiyyân-ı halkâ sâbıkâ cündî tâ'ifesinden olup şimdi mahalle-i mezbûrda sâkinlerdir." BOA, TT.d., No. 304, 39.

ber vermektedir. Verilere bakıldığında mezkûr topluluğun demografik açıdan bir artış kaydettikleri görülmektedir. Yüzyılın sonunda (1005/1596-97) da bu topluluğun durumunun dramatik bir biçimde değişmediğini (9 hane¹⁶⁷: 45 kişi) ortaya koymaktadır. Mezkûr sınıf Gazze'deki genel gidişata rağmen başlangıçtaki durumlarını burada muhafaza etmeyi başarmakla birlikte kaynakların teşkil ettiği boşluk kesin bir şeyler ileri sürmeyi engellemektedir.

Hıkr-u Tuffâh'ın ilk iki kaydında yer almayan 10 mücerred 12 hanelik¹⁶⁸ (70 kişi) eski Memlûk askerî sınıfının üyeleri arasında 955/1548-49'da İbrahim b. Cemal adında timar tasarruf eden bir kişiyle Ebubekir b. Cemal adlı berat sahibi bir şahsa rastlanmaktadır.¹⁶⁹ Bu da bu sınıfın içinde aktif görevi tercih eden kişilerin var olduğunu göstermektedir. Diğerlerinin isimleri arasına böyle bir not düşülmemiş olması onların yeni rejimde görev almayı tercih etmediklerine işaret olarak yorumlanabilir. 9 yıl sonrasına ait veriler askerî sınıfın nüfus bağlamında bir kayba uğradığını (9 hane: 45 kişi) ortaya koymaktadır.¹⁷⁰ Nedenlerini tam olarak tespit edebilmek kaynakların kifayetsizliğinden ötürü mümkün değildir. Fakat başta ölüm olmak üzere göç gibi etkenlerin bu konuda rol oynadığı ileri sürülebilir. 1005/1596-97'de bir öncesine kıyasla adı geçen topluluğun nüfusunda (10 hane¹⁷¹: 50) bir artış gerçekleşmekle birlikte veriler arasındaki tarihsel boşluğun mevcudiyeti, bunun ne kadar doğru olduğu sorununu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla 40 senelik eksiklik değerlendirme hususunda bizleri temkinli olmaya sevk etmektedir.

955/1548-49 yılında en yoğun eski Memlûk askerî sınıfına ev sahipliği yapan mahalle Türkmân'dır. 38 mücerred 27 hanelik¹⁷² bir nüfus (173 kişi) burada ikamet etmektedir. Bunların herhangi bir vazife üstlenip üstlenmediği hususu müphemdir. Ancak sistem dışı kaldıkları kaydın başına konulan ifadeden

¹⁶⁷ "Cündiyyân-ı halkâ sâbıkâ cündî tâ'ifesinden olup hâliyâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." TKG, KKTD, No. 192, 11a.

¹⁶⁸ "Cemâ'at-i Cündiyyân-ı halkâ ki sâbıkâ Çerâkise zamânında cündî tâ'ifesinden olup hâliyâ mahalle-i Tuffâh'da mütemekkinlerdir." BOA, TT.d., No. 265, 33.

¹⁶⁹ BOA, TT.d., No. 265, 33.

¹⁷⁰ "Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündî tâ'ifesinden olup şimdi mahalle-i mezbûrda sâkinlerdir." BOA, TT.d., No. 304, 42.

¹⁷¹ "Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündî tâ'yifesinden olup hâlâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." TKG, KKTD, No. 192, 12a.

¹⁷² "Cemâ'at-i ecnâd-ı halkâ der-Mahalle-i Türkman el-mezbûre Çerâkise zamânında cündî tâ'ifesinden olup mahalle-i mezbûrda sâkinlerdir." BOA, TT.d., No. 265, 35-36.

anlaşılmaktadır. 964/1557 senesinde de Ecnâd-ı Halkâ'nın en yoğun yaşadığı yer olma (69 hane¹⁷³: 345 kişi) unvanını mahallenin koruduğu görülmektedir. Adeta kendilerine ait bir koloni oluşturmuş olan ve demografik bağlamda gelişimini sürdüren bu topluluğun içinde 5 imam ve 1 hatibin varlığı da dikkat çekicidir. Bu da onların dinî konularda kendi insan kaynaklarından faydalanma yolunu benimsediklerini ya da bazılarının artık geri dönmeyi düşünmedikleri askerî sınıfı terk etmenin verdiği kararla diğer toplumsal alanlara yönelme eğilimlerini göstermektedir. 1005/1596-97 senesine ait son veriler, Gazze'deki en kalabalık askerî sınıfın (2¹⁷⁴ mücerred 48 hane¹⁷⁵: 242 kişi) burada hayatlarını sürdürmeye devam ettiklerini tamamen şehri terk etmediklerini söylemektedir. Ancak kayıtlar arası tarihsel boşluk son 40 yıllık zamandaki mevcut durumu analiz konusunda önümüze engeller çıkarmaktadır. Bölgenin son 15 yıldır yaşadığı kaotik durumdan mütevellit on altıncı asrın sonunda demografik bir gerilemenin yaşandığı kaynakların ispat ettiği bir gerçektir. Dolayısıyla mevcut durumdan kent genelinde bahsi geçen topluluğun tamamıyla etkilendiği bilinen bir vakıdır.

Hristiyanlar

Şehrin ikinci büyük nüfusuna sahip olan Hristiyanlar, çeşitli cemaatlerden oluşmaktadır. Demografik değişime bakıldığında tıpkı Müslümanlar gibi 964/1557, nüfuslarının zirve yaptığı dönemdir. 40 yıllık boşluktan dolayı bundan sonrası için kesin bir değerlendirme yapmak mümkün olmamakla beraber sancakta ve bölgede işlerin iyi gitmediği döneme ait belgelerin izhar ettiği bir gerçektir. Dolayısıyla bu grup diğerleri gibi istikrarla birlikte gelen gelişmenin nimetlerinden faydalanmışlardır. Fakat durum kötüye döndüğünde doğal olarak bundan da etkilenmişlerdir.

Cemaatlerin bazen birbirleri içinde eridikleri de olmuştur. İlk üç sayımda kayıtlarda yer alan Fellâhîn-i Sahrâ-yı Şerîfe, 964/1557'den itibaren Sahratul-lâh-i Müşerreffe adını almış ve Mısır'lı Sahrâ-yı Şerife adındaki diğer cemaati de kapsayan daha geniş bir biçime dönüşmüştür.

¹⁷³ "Ecnâd-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündî tâ'ifesinden el-ân mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." BOA, TT.d., No. 304, 45-46.

¹⁷⁴ 2 mücerred için kaydın sonunda başlık açılmamıştır.

¹⁷⁵ "Cündiyyân-ı halkâ ki Çerâkise zamânında cündî tâ'yifesinden olup hâlâ mahalle-i mezbûrede sâkinlerdir." Kayıтта 50. TKG, KKTD, No. 192, 12b-13a.

Mahalle/Cemaat	932/1526-26		945/1538		955/1548-49		964/1557		1005/1596-97	
	H	M	H	M	H	M	H	M	H	M
Hristiyan Mahallesi	81 ¹⁷⁶	1 ¹⁷⁷	115		116	3	99 ¹⁷⁸		95 ¹⁷⁹	
Rızkullah	35		30	5	34		38		36 ¹⁸⁰	
Şübek	28		19	7	46	1	45 ¹⁸¹		31	
Cebbâriye	25		20	7	40	1	51		44 ¹⁸²	
Halîl	23									
Sahrâ-yı Şerife Fellahları	19		18 ¹⁸³	8 ¹⁸⁴	41	4				
Mısır Sahrâ-yı Şerife			10		10					
Sahratullâh-i Müşerrefe							75		70	
Vâdî-i Musa	16		19		24		26		15	
Tekâ'ine			6		8		11		11	
Kıpt	5		5	2	5					
Toplam	232	1	242	29	324	9	345		302	

Tablo 8: Gazze şehri hristiyan nüfusa ait hane sayıları

Bazen kayıt esnasında bazı isimlerde değişimlerin yaşandığı da olmuştur. Bir kayıta müphem geçilen isim sonrasında daha tafsilatlı verilerek yanına açıklayıcı notlar da konulmuştur. Vâdî'nin ilk tahrirde sadece bu isimle anılması sonrasında ise Vâdî Musa olarak kaydedilmesi bu kabil örneklerden olarak gösterilebilir. Yine mahalle olarak bilinen yerin son sayımda cemaat olarak zikri de bu bağlamda değerlendirilebilir.

932/1525-26 senesine ait verilere bakıldığında Gazze'de 1 mücerred 232 hanelik¹⁸⁵ (1161 kişi) nüfusun başta mahalle olmak üzere çeşitli yerlerde yaşadığı belirtilmiştir. Burada vurgulanan nokta erken tarihlerden itibaren bir Hristiyan (Mahalle-i Nasârâ der-nefs-i Gazze) mahallesinin kentteki mevcudiyetidir. Bununla birlikte topluluğun içinde bulunan muhtelif yedi cemaate de

¹⁷⁶ Kayıtta 82. BOA, TT.d., No. 427, 166.

¹⁷⁷ Mücerred için başlık açılmamıştır. Bk. BOA, TT.d., No. 427, 166.

¹⁷⁸ Kayıtta 96. BOA, TT.d., No. 304, 47.

¹⁷⁹ Kayıtta 94. TKG, KKTD, No. 192, 13b.

¹⁸⁰ Kayıtta 35. TKG, KKTD, No. 192, 14a.

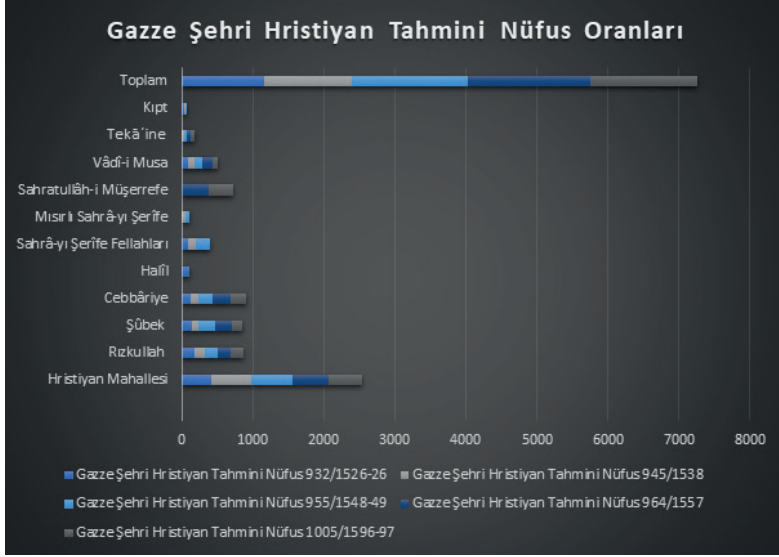
¹⁸¹ Kayıtta 43. BOA, TT.d., No. 304, 49.

¹⁸² Kayıtta 38. TKG, KKTD, No. 192, 14b.

¹⁸³ Kayıtta 20. BOA, TT.d., No. 1015, 16.

¹⁸⁴ Kayıtta 7. BOA, TT.d., No. 1015, 16.

¹⁸⁵ "Cizye-i Nasârâ ve'l-Yehüd ve's-Semere beher nefer fi 60 fi sene 21.180." BOA, TT.d., No. 427, 169.

Tablo 9: Gazze şehri tahmini hristiyan nüfus oranları

ayrı bir vurgu yapılması da dikkat çekicidir. Muhtemelen geleneksel kabilevi bağlantılar ya da farklı mezhebi mensubiyetler onları ana grubun haricinde daha farklı yapılar teşkil etmeye sevk etmiştir. Nihayetinde görevliler de bu ayrımın farkına vararak onları kayda geçirmişlerdir.

İlk tahririn icra edildiği tarihte Hristiyan mahallesinde 1 mücerred 81 hanelik (406 kişi)¹⁸⁶ grup genel nüfus dağılımın en başında yer alırken onu sırasıyla

Rızkullah (35 hane: 175 kişi)¹⁸⁷,

Şûbek (28 hane: 140 kişi)¹⁸⁸,

el-Cebbâra (25 hane: 125 kişi)¹⁸⁹,

Halil (23 hane: 115 kişi)¹⁹⁰,

Fellâhîn-i Sahrâ-yı Şerîfe (19 hane: 95 kişi)¹⁹¹,

¹⁸⁶ BOA, TT.d., No. 427, 166.

¹⁸⁷ BOA, TT.d., No. 427, 167.

¹⁸⁸ BOA, TT.d., No. 427, 167.

¹⁸⁹ BOA, TT.d., No. 427, 167-168.

¹⁹⁰ BOA, TT.d., No. 427, 168.

¹⁹¹ BOA, TT.d., No. 427, 168.

Vâdî (16 hane: 80)¹⁹² ve
Kıpt (5 hane: 25 kişi)¹⁹³

cemaatleri takip etmektedir.

Hristiyanlar bu dönemde Sâmîrîfler ve Yahudilerle birlikte 60 akçe cizye ödemekle sorumlu tutulmuşlardır.¹⁹⁴ Devlet yöneticileri idarelerine dâhil olan topraklardaki ekonomik durumun farkında olarak bir ara geçiş dönemi tayin ederek ahaliyi rahatlatacak çeşitli adımlar atmışlardır. Bu uygulama sadece Müslümanlarla sınırlı kalmamış gayrimüslimleri de içermiştir. Nitekim halk yeniden toparlanma sürecine girdiğinde vergi oranlarını yeniden güncellemişler ve gereken zammı yapmışlardır. Meblağ belirlenirken iktisadi vaziyet, paranın durumu gibi etkenler belirleyici unsur olmuştur.

İsimler aynı zamanda toplulukların menşei hakkında birtakım tahminleri ileri sürmemizi mümkün kılıyor. Örneğin en küçükleri olan Kıpt, Mısır'dan gelenleri temsil etmektedir. Sahrâ-yı Şerîfe çiftçileri örneğinde olduğu üzere bazılarının doğrudan Müslüman mukaddes mekanlarıyla yakından ilişkileri vardır. İdareciler kutsal yerlerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla bazen gayrimüslim bir topluluktan elde edilen geliri doğrudan buraya tahsis ederlerdi. Nitekim onlar da yaptıkları bu işle bilinirlerdi. Tekâ'ine¹⁹⁵ Kudüs'ten Gazze'ye gelip yerleşenlerden oluşurken Vâdî-i Musa¹⁹⁶ ise cemaatin menşei izhar etmektedir. Diğerleri de köken itibarıyla irtibat halinde oldukları kısımları ya da aşiret bağlarını temsil etmekle beraber bu konuda kaynakların ketumluğu daha fazla bir şey söylememize olanak vermiyor.

Salt verileri barındıran ilk tahrir Hristiyanlara ilişkin tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla başta ruhban sınıfı olmak üzere onların görevlilerine ilişkin herhangi bir malumat bu deftere yansımamıştır.

9 sene sonrasına ait 945/1538 tarihli veriler (29 mücerred, 242 hane: 1239 kişi) Hristiyan topluluğun doğal bir büyüme süreci takip ettiğini ve kaotik durumlarda Müslümanların aksine yerlerini yurtlarını terk etmediklerini gös-

¹⁹² BOA, TT.d., No. 427, 167.

¹⁹³ BOA, TT.d., No. 427, 168.

¹⁹⁴ "Cizye-i Nasârâ ve'l-Yehûd ve's-Semere beher nefer fi 60 fi sene 21.180." BOA, TT.d., No. 427, 169.

¹⁹⁵ BOA, TT.d., No. 1015, 16. BOA, TT.d., No. 304, 50.

¹⁹⁶ BOA, TT.d., No. 304, 48.

termektedir. Demografik dağılımda her zamanki gibi başı mahalle (115 hane: 575 kişi) çekmektedir.¹⁹⁷ Onu sırasıyla

Rızkullah (5 mücerred 30 hane: 155 kişi)¹⁹⁸,
Cebbâriye (7 mücerred 20 hane: 107 kişi)¹⁹⁹,
Şûbek (7 mücerred 19 hane: 102 kişi)²⁰⁰,
Vâdî (19 hane: 95 kişi)²⁰¹,
Sahrâ-yı Şerîfe (8 mücerred²⁰² 18 hane²⁰³: 98 kişi),
Mısır'da oturan Sahrâ-yı Şerîfe Cemaati (10 hane: 70)²⁰⁴,
Tekâ'ine (6 hane: 30 kişi)²⁰⁵ ve Kıpt (2 mücerred 5 hane: 12 kişi)²⁰⁶

toplulukları izlemektedir.

Önceki verilerle mukayese edildiğinde geçen kayıta kendisine yer bulan Halil'in cemaatinden bu dönemde herhangi bir şekilde bahsedilmemiştir. Muhtemelen ya burayı terk ettiler ya da onları ötekilerden farklı kılan bir özellikleri kalmadığı için diğerlerinin içine eklendiler. Mısır menşeli olup Gazze'ye gelen ve gelirleri Mescid-i Aksâ'ya tahsisli yeni bir cemaat ile Kudüs ile alakalı Tekâ'ine'den bu sayımda ilk kez söz edilmektedir. Hristiyan toplulukların hepsine bu tarihte kişi başına 80 akçe cizye konulmuştur. Bunun haricinde cemaatler içinde önemli şahsiyetlere ilişkin herhangi bir iz kayıtlarda bulunmamaktadır.

Üçüncü sayımın sonuçları (955/1548-49) 10 yıl sonrasına denk düşmekte Hristiyan nüfusun hızlı bir patlama yaşadığı ve 9 mücerred 324 haneye (1629 kişi) ulaştığı görülmektedir. Bu kadar kısa süre içinde hızlı bir artışın yaşanması dışarıdan gelen göçlerle açıklanabilir. 3 mücerred 116 hane ile (583 kişi) mahalle nüfus yelpazesinin başında yer almakta ve istikrarlı büyümesini sür-

¹⁹⁷ BOA, TT.d., No. 1015, 14.

¹⁹⁸ BOA, TT.d., No. 1015, 15.

¹⁹⁹ BOA, TT.d., No. 1015, 16.

²⁰⁰ BOA, TT.d., No. 1015, 15.

²⁰¹ BOA, TT.d., No. 1015, 15.

²⁰² Kayıtta 7. Beher nefer fi 80 2080. BOA, TT.d., No. 1015, 16.

²⁰³ Kayıtta 20, BOA, TT.d., No. 1015, 16.

²⁰⁴ BOA, TT.d., No. 1015, 16.

²⁰⁵ BOA, TT.d., No. 1015, 16.

²⁰⁶ BOA, TT.d., No. 1015, 15.

dürmektedir.²⁰⁷ Burayı sırasıyla

Şûbek (1 mücerred 46 hane: 231 kişi)²⁰⁸,
Sahrâ-yı Şerife Fellahları (4 mücerred²⁰⁹ 41 hane²¹⁰: 209 kişi),
Cebbâriye (1 mücerred 40 hane: 201 kişi)²¹¹,
Rızkullah (34 hane: 170 kişi)²¹²,
Vâdî (24 hane: 120 kişi)²¹³,
Mısırlı Sahrâ-yı Şerife (10 hane: 50 kişi)²¹⁴,
Tekâ'ine (8 hane: 40 kişi)²¹⁵ ve
Kıpt (5 hane: 25 kişi)²¹⁶

toplulukları takip etmektedir.

Bu tarihte Hristiyan kitlenin içindeki başta körler olmak üzere diğer kesimlere dikkat çekilmeye başlanmıştır. Nitekim mahallede Salim b. İbrahim adlı bir âmâ ile Musa b. Mihail adlı keşişin isimlerin altına not düşülerek²¹⁷ onların durumuna işaret edilmiştir. Cebbâriye Cemaati'nde İbrahim b. Cumâ'a adlı körle²¹⁸ Vâdî'de Salim b. Küseyb adlı bir âmâya²¹⁹ değinilmiştir. Kıptiler arasında Harif b. İshak adlı bir rahip bulunmaktadır.²²⁰ Şûbek'de Yusuf b. Şahin, Hurras b. Selim adlarında iki keşiş²²¹ ile Nasır b. Urban adlı bir âmâ²²² vardır. Tekâ'ine hakkında bilgi verilen paragrafta topluluk içindeki iki kişinin (Hilal veled-i Nasr, Sevad veled-i Nasr) Halilurrahman'dan geldikleri notu dü-

²⁰⁷ BOA, TT.d., No. 265, 37-39.

²⁰⁸ BOA, TT.d., No. 265, 40-41.

²⁰⁹ Kayıtta 3. BOA, TT.d., No. 265, 42.

²¹⁰ Kayıtta 42. BOA, TT.d., No. 265, 42.

²¹¹ BOA, TT.d., No. 265, 41.

²¹² BOA, TT.d., No. 265, 39-40.

²¹³ BOA, TT.d., No. 265, 40.

²¹⁴ BOA, TT.d., No. 265, 43.

²¹⁵ BOA, TT.d., No. 265, 42.

²¹⁶ BOA, TT.d., No. 265, 39.

²¹⁷ BOA, TT.d., No. 265, 38-39.

²¹⁸ BOA, TT.d., No. 265, 41.

²¹⁹ BOA, TT.d., No. 265, 40.

²²⁰ BOA, TT.d., No. 265, 39.

²²¹ BOA, TT.d., No. 265, 41.

²²² BOA, TT.d., No. 265, 41.

şülmüştür.²²³ Bu da zaman zaman dışarıdan topluklara kişilerin katıldığına işarettir. Bu tarihte de Hristiyanlar 80 akçe cizye ödemeye devam etmişlerdir.

964/1557 verileri demografik büyümenin stabil bir hal aldığını ve bu tarihin en yüksek dönemi temsil ettiğini haber vermektedir. 345 hanelik nüfusun (1725 kişi) egemen kesimini her zamanki gibi mahalle ahalisi (99 hane: 495 kişi)²²⁴ teşkil etmekle beraber 9 yıl önceki verilerle mukayese edildiğinde ciddi bir kayba uğramış gözükmektedirler. Bunun nedeni konusunda birtakım tahminler yapılabilir. Hristiyanlar arası kavga ve tartışmaların kesin kopuşların yaşanmasına yol açtığı ya da mahallede ölümlere yol açan bir hastalığın buna neden olduğu ileri sürülebilir. Onun ardından sırasıyla

Sahrattullâh-i Müşerreffe (75 hane: 375 kişi)²²⁵,
Cebbâriye (51 hane: 255 kişi)²²⁶,
Şûbek (45 hane: 225 kişi)²²⁷,
Rızkullah (38 hane: 190 kişi)²²⁸,
Vâdî-i Musa (26 hane: 130 kişi)²²⁹ ve
Tekâ'ine (11 hane²³⁰: 55 kişi)

adlı cemaatler gelmektedir. Mahallede

2 âmâ (Ferec b. İbrahim, Ferecullah b. Kubeys)²³¹,
Şûbek'te 2 âmâ²³²,
1 divane²³³,
1 kıssîs (rahip)²³⁴,

²²³ BOA, TT.d., No. 265, 42.

²²⁴ BOA, TT.d., No. 304, 46-47.

²²⁵ BOA, TT.d., No. 304, 50-51.

²²⁶ BOA, TT.d., No. 304, 49-50.

²²⁷ BOA, TT.d., No. 304, 49.

²²⁸ BOA, TT.d., No. 304, 48.

²²⁹ BOA, TT.d., No. 304, 48.

²³⁰ Kayıtta 9. İki kişinin (Behlül b. Nasr 'an-re'âyâ-yı Hazret-i Hazret-i Halilurrahman/Sevâd b. Nasr 'an-re'âyâ-yı Hazret-i Hazret-i Halilurrahman) Halilurrahman reayası olduğu belirtilmiştir. BOA, TT.d., No. 304, 50.

²³¹ BOA, TT.d., No. 304, 48.

²³² Kayıtta 2 âmâ olduğu ifade edilmesine karşın Martis b. Cebbare adlı âmânın ismine tesadüf olunmuştur. BOA, TT.d., No. 304, 49.

²³³ Mansur b. Nasur adlı divane için kaydın sonunda başlık açılmamıştır. BOA, TT.d., No. 304, 49.

²³⁴ Salim b. Umran adlı Kıssîs için kaydın sonunda başlık açılmamıştır. BOA, TT.d., No. 304, 49.

Cebbâriye'de 1 rahip²³⁵,
Sahratullâh-i Müşerreffe'de ise 1 âmâ (Yakop b. Müslim)²³⁶

deFTERde kendilerine yer bulmuşlardır.

Bazı cemaatlerin isimlerinin kayıtlara farklı aksetmiştir. Vâdî dördüncü tahrirde Vâdî-i Musa olarak kaydedilmiştir.²³⁷ Yine bu sayımda diğerlerinde iki ayrı isim (Sahrâ-yı Şerife Fellahları, Mısırlı Sahrâ-yı Şerife) altında kayda geçen topluluğun Sahratullâh-i Müşerreffe adı altında birleştirildiği görülmektedir.²³⁸ Bu tarihten sonra kayıtlar Kıptiler hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Muhtemelen ya diğerlerinin içinde varlıklarını sürdürdüler ya da şehri terk edip başka bir yere göç ettiler. Bu dönemde de 80 akçelik cizyenin Hristiyan ahali tarafından ödenmesine devam edilmiştir.

Yüzyılın son tahriri (1005/1596-97) Hristiyanların da kötü gidişatın etkilerinden uzak kalamadıklarını göstermektedir. 302 hanelik (1510 kişi) nüfus her ne kadar ilk iki sayımın üstünde de olsa dördüncü tahririn altına düşmüştür. Mahalle en yoğun nüfusa (95 hane²³⁹: 475 kişi) sahip olmayı sürdürürken

Sahratullâh-i Müşerreffe (70 hane: 350 kişi)²⁴⁰,
Cebbâriye (44 hane: 220 kişi)²⁴¹,
Rızkullah (36 hane²⁴²: 180 kişi),
Şûbek (31 hane: 155 kişi)²⁴³,
Vâdî-i Musa (15 hane: 75 kişi)²⁴⁴ ve
Tekâ'ine (11 hane²⁴⁵: 55 kişi)

sıralamada yerlerini almışlardır.

²³⁵ Halil b. İbrahim, BOA, TT.d., No. 304, 49.

²³⁶ Halil b. İbrahim, BOA, TT.d., No. 304, 51.

²³⁷ BOA, TT.d., No. 304, 48.

²³⁸ BOA, TT.d., No. 304, 50-51.

²³⁹ Kayıtta 94. TKG, KKTD, No. 192, 13a-13b.

²⁴⁰ TKG, KKTD, No. 192, 15a.-15b.

²⁴¹ TKG, KKTD, No. 192, 14b.

²⁴² Kayıtta 35. TKG, KKTD, No. 192, 14a.

²⁴³ TKG, KKTD, No. 192, 14a-14b.

²⁴⁴ TKG, KKTD, No. 192, 14a.

²⁴⁵ Kayıtta 9. Melâl veled-i Nusayr ile Sevad b. Nusayr adlı iki kişi toplam hane sayısından ayrı tutularak isimlerinin yanına "an-re'âyâ-yı Hazret-i Halilurrahman 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm" kaydı düşülmüştür. TKG, KKTD, No. 192, 15a.

Hristiyanlar arasında 1 âmâ²⁴⁶ mahallede;

3 âmâ²⁴⁷,
1 hekim²⁴⁸,
2 topal²⁴⁹,
1 yatalak²⁵⁰

ise Cebbâriye topluluğunun içinde kaydedilmişlerdir. III. Mehmed'in saltanatına denk gelen bu tarihte cizyelere zam geldiği ve 90 akçeye yükseldiği görülmektedir.²⁵¹ Ayrıca bu son kayıta Tekâ'ine topluluğunun Kudüs menşeli olduğu da vurgulanmıştır.²⁵²

Yahudiler

Nüfus pastasının en sonunda yer alan Yahudiler yüzyıl boyunca bu konumlarını muhafaza etmekle beraber diğerlerine nazaran daha az istikrarlı bir görünüm sergilemişlerdir. Müslümanlar ve Hristiyanlar ilk sayımdan itibaren düzenli bir artış trendi içinde olurlarken aynı şey onlar için geçerli değildir. Cemaat içi problemler ya da onları tesiri altına alan bir hastalık demografik gerilemenin ardındaki nedenler olarak ileri sürülebilir. Daha sonra toparlandığı görülen topluluğun en yüksek nüfus oranına sahip olduğu tarih, üçüncü tahririn icra edildiği 955/1548-49 senesidir. Demografik başarılarını dördüncü tahrire kadar uzatan diğerleriyle mukayese edildiğinde Yahudiler diğer iki gruptan bu yönüyle tamamen ayrılmaktadır.

120 hanelik (600 kişi) bir nüfusa sahip oldukları 932/1525-26 tarihli ilk kayıttta Sâmirîler (25 hane: 125 kişi)²⁵³ ve Yahudiler (95 hane: 495 kişi)²⁵⁴ olmak üzere cemaatin iki farklı kesimden oluştuğu görülmektedir. Onların bu şekil-

²⁴⁶ Musa veled-i Huleyf. TKG, KKTD, No. 192, 13b.

²⁴⁷ Kaydın sonunda "A'mâ ve Hekim ve A'rac 6" ifadesi vardır. Süleyman veled-i Yahya, Subey' veled-i Salim ve Avvad veled-i Selam "a'mâ" olarak kaydedilmişlerdir. TKG, KKTD, No. 192, 14b.

²⁴⁸ Musa veled-i İsa.

²⁴⁹ Halil veled-i Yahya, Avvad veled-i Nemr.

²⁵⁰ Yusuf veled-i Nemr ('âtil).

²⁵¹ TKG, KKTD, No. 192, 13a-15b.

²⁵² TKG, KKTD, No. 192, 15a.

²⁵³ BOA, TT.d., No. 427, 168.

²⁵⁴ BOA, TT.d., No. 427, 168-169.

de ayrılmaları tamamen mezhepsel bölünmeyle alakalıdır. Yahudiler ismiyle anılan büyük grup aslında Rabbânî adıyla ma'rûfturlar ve günümüzde Ortodokslar olarak bilinenlerdir.²⁵⁵ Sâmirîler ise ana akım haricinde kalmaları hesabıyla buldukları her yerde onlardan ayrı tutulmuşlar ve bu durum kayıtlara da bu şekilde yansımıştır.²⁵⁶

Tarih	Yahudiler		Sâmirîler		Toplam	
	H	M	H	M	H	M
932/1525-26	95		25		120	
945/1538	98		15		113	
955/1548-49	116	5	18	2	134	7
964/1557	81		18		99	
1005/1596-97	73		8		81	

Tablo 10: Gazze Şehri Yahudi Nüfusa Ait Hane Sayıları

Bu tarihte onların Hristiyanlarla birlikte 60 akçe cizye ödemekle mükellef tutuldukları belirtilmiştir.²⁵⁷ Bölgenin ve sancağın kaotik ortamdan tam olarak kurtulamaması ve Osmanlı sisteminin tam anlamıyla yerleşememesi gibi nedenler, devlet görevlilerini Müslüman ve gayrimüslim ayırmaksızın ahaliye karşı müsamahakâr bir siyaset benimsemeye sevk etmiştir. İşler yoluna girdiği zaman ve iktisadi durum düzeldiği vakit gerekli düzenlemeler yapılarak cizye oranlarına zam yapılmıştır.

945/1538 yılında geldiğinde şehirdeki Müslüman ve Hristiyanların nüfus artışlarını sürdürdükleri bir dönemde Yahudilerin aksi bir yönelim benimzedikleri görülmektedir. Aslında verilere yakından bakıldığında bu menfi durumun her iki grup için geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Esas sorun Sâmirîler'in durumundan (15 hane: 75 kişi) kaynaklanmaktadır.²⁵⁸ 13 yıl öncesine göre nüfuslarının neredeyse %40'lık bir kesimini kaybetmişlerdir. Dolayısıyla

²⁵⁵ Ortodoks Yahudiliği için bk. Salime Leyla Gürkan, "Rabbâniyyûn", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 15 Şubat 2024).

²⁵⁶ Sâmirî Yahudiler için bk. Mahmut Salihoğlu, "Sâmirîler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Erişim 15 Şubat 2024).

²⁵⁷ "Cizye-i Nasârâ ve'l-Yehûd ve's-Semere beher nefer fi 60 fi sene 21.180." BOA, TT.d., No. 427, 169.

²⁵⁸ BOA, TT.d., No. 1015, 17.

bu durum da genel Yahudi nüfus oranına olumsuz yansımıştır. Bu olağan üstü nüfus kaybının ardındaki nedenleri kaynakların yetersizliği sebebiyle tam olarak tespit edebilmek mümkün değildir. Topluluğu etkisi altına alan ağır bir hastalık ya da Gazze'yi bırakarak başka bir yere göç etmeleri gibi etkenlerin bu durumda rol oynamış olması muhtemeldir. Bu cemaatin aksine ana akım Rab-bani Yahudiler ise nüfus artışlarına (98 hane: 490 kişi) devam etmişlerdir.²⁵⁹ Fakat bu müspet gelişme genel gidişatı kurtarmaya yetmemiştir.

Bu tarihe gelindiğinde cizye oranlarına 20 akçelik bir zammın yansdığı görülmektedir. Osmanlılar hem Hristiyanlara hem de Yahudilere kişi başına 80 akçe cizye koymuşlardır.²⁶⁰ Bu durum yukarıda da işaret olunduğu üzere olumlu gidişatla ve bölgenin toparlanmasıyla yakından alakalıdır. Yöneticiler ekonomik büyümenin herkesi kuşattığını ve her kesimin bunun nimetlerinden faydalandığını gördüklerinde kamu yararını gözeterek gereken adımları atmakta tereddüt etmemişlerdir.

Şehirdeki herkesin nüfusunu fazlasıyla artırdıkları bir tarih olan 955/1548-49'da Yahudiler (7 mücerred 134 hane: 677 kişi) tüm cemaatleriyle bu müspet sürecin dışında kalmamışlardır. Geçen dönemin en çok kaybedeni Sâmîrîler (2 mücerred 18 hane: 92 kişi)²⁶¹ kendilerini toplamaya başlamışlardır. Ortodoks kesimi temsil eden Yahudiler de (5 mücerred 116 hane: 585 kişi)²⁶² hızlı bir yükseliş trendine girmişlerdir.

Rabbânîler arasında bulunan Selamva b. Harun ile Yakub b. Harun adlı iki kardeşin²⁶³ Kudüs'te bulduklarına ve Yahuda b. Barda' ile Mecdhal b. Bar-da' adlı bir diğer iki kardeşin de Halilurrahman'dan geldiklerine²⁶⁴ dair isimlerinin altına not düşülmüştür. Bu da topluluğun Kudüs sancağındaki dindaşlarıyla sıkı bir ilişkiye sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca aynı cemaat içinde Sa'd b. Ma'der'in de âmâ olduğu kayıta belirtilmiştir. Buna mukabil Sâmîrîler arasındaki herhangi bir ferde ilişkin ayırt edici bir bilgi verilmemiştir.

²⁵⁹ BOA, TT.d., No. 1015, 17.

²⁶⁰ "Mahsûl-i cizye-i Gebrân ve Yehûdiyyân ve Sevâmire 388 neferan beher nefer fi 80 31040." BOA, TT.d., No. 1015, 18.

²⁶¹ BOA, TT.d., No. 265, 26.

²⁶² BOA, TT.d., No. 265, 24-25.

²⁶³ BOA, TT.d., No. 265, 25.

²⁶⁴ BOA, TT.d., No. 265, 24.

Cizye oranları değişmeden kalmış ve geçen tahrirde belirlenen 80 akçeyi Yahudiler yine ödemeye devam etmişlerdir. Kânûnî'nin idaresinde zirveye ulaşan devletin ekonomik gostergeleri iyi olduğu için ahaliye ilave mali bir yük getirecek vergiler konulmamıştır. Fakat yüzyılın nihayetine doğru bu durum değişecektir.

Bu defter kaydında kâtip Yahudi cemaatlerini şücâ'ıyye mahallesinin hemen peşine yerleştirerek onların sayımına girişmiştir. Diğer kayıtlarda olmayan bu sıralama Yahudilerin bu mahallenin bir parçası olarak burada yaşadığı ihtimalini akla getirmekle beraber bunu tasdik edecek elde fazla bir delilin bulunmadığını belirtelim. Kendilerine ait bir mahallenin olmadığı vurgulanan bu topluluğun kentin neresinde yaşadıkları bir muammadır. Aynı durum diğer ufak Hristiyan cemaatler için de geçerlidir. Her ne kadar Gazze'de bir Hristiyan mahallesinin varlığına kayıtlarda işaret olsa da diğer irili ufaklı toplulukların kentin neresinde ikamet ettikleri belirsizdir.

964/1557 senesine ait dördüncü sayımın verileri Müslüman ve Hristiyanları kuşatan demografik gelişimin Yahudiler için aynı anlama gelmediğini göstermektedir. Onlar bu tarihte büyük bir nüfus kaybına uğrayarak şehirde 99 haneye (495 kişi) gerilemişlerdir. 9 yıl içinde %25 civarında bir nüfus kaybına uğramanın bir numaralı sorumlusu bu sefer Sâmirîler değil tam tersine Rabbânîlerdir (81 hane: 405 kişi). Bu da ikincisinin nedeni tam olarak bilinmeyen bir sıkıntının içine düştüğünü ifade etmektedir.

Yahudiliğin içinde tabiri caizse ayrıksı bir ot olan Sâmirîler (18 hane: 90 kişi)²⁶⁵ 9 yıl önceki verilere nazaran oldukça basit bir nüfus kaybına uğramıştır. Muhtemelen evlilik çağına gelen gençler ya bu dönemde hayatlarını kaybettiler ya da cemaati bilinmeyen nedenlerle tamamen terk ederek başka yere göç ettiler.

Ana akımın temsilcisi Rabbânîler (81 hane: 405 kişi) ise 9 yıl gibi kısa bir süre içinde tam tersine büyük bir çöküşe maruz kalarak 17 hanelik (85 kişi) bir nüfus kaybetmişlerdir. Bu kadar kısa sürede büyük bir gerilemenin ardındaki nedenleri eldeki kaynakların sessizliği sebebiyle tespit etmek mümkün değildir. Bu konuda kesin bir şey söylemekten ziyade sadece birtakım tahminler ileri sürülebilir. İ sıkıntılar ya da bir hastalık nüfus düşüşünde önemli rol oynamış olabilir. Cemaat içinde 955/1548-49'da Gazze'ye yerleşen Halilurrahman k-

265 BOA, TT.d., No. 304, 52.

kenli Yahuda b. Barda' ile Mecdhal b. Barda' adlı kişilerin bu tarihte de burada yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. Üstelik Mushar b. İshak adlı bir hemşerileri de onlara katılmıştır.²⁶⁶ Kaydın altına bu üçünün dışarıdan geldikleri vurgulanmakla beraber burayı benimsedikleri, yerlerinden memnun kaldıkları ve bir daha da geriye dönmeyi düşünmedikleri anlaşılmaktadır.

Cizye oranlarına dair herhangi bir işaretin bulunmadığı kayıttan onların 80 akçe cizye ödemeye devam ettikleri ileri sürülebilir. Aynı tarihlerde Halilurrahman'da ikamet eden dindaşları mezkûr oranı ödemeyi sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla onların durumlarının bu konuda bir farklılık arz etmeyeceği düşünülebilir.²⁶⁷

III. Mehmed zamanında yapılan son sayım (1005/1596-97) şehirdeki menfi vasatın her kesimi etkisi altına aldığı göstermektedir. 81 hanelik (405 kişi) nüfus asrın en düşük oranını temsil etmektedir. Gerçi son iki veri arasındaki 40 senelik boşluk genel bir değerlendirme yapmayı zorlaştırırsa da yüzyılın başından itibaren istikrarsız görünüm sergileyen Yahudiler 955/1548-49 senesinden itibaren demografik bir kayba uğramaktan geri kalmamışlardır.

Ortodoks cenahın temsilcileri olan Yahudi cemaat (73 hane: 365 kişi)²⁶⁸ yüzyılın en düşük oranına gerilemiş olsalar da son iki tahrir defteri arasındaki uzun boşluk araştırmacıyı bu konuda temkinli bir tutum benimsemeye sevk etmektedir. Aynı durum Sâmîrîler (8 hane: 40 kişi)²⁶⁹ için de geçerlidir. Onlar da bir asırlık süreyi en düşük oranla kapatmışlardır.

Cizye oranlarına yeni bir zam yansımıştır. Devletin doğuda ve batıda girmiş olduğu uzun savaşlarla buna eşlik eden ekonomik sıkıntılar ilave vergilerle birlikte oranların artırılmasına yol açmıştır. Doğal olarak cizyenin bu sürecin dışında kalması beklenemezdi. Nitekim Hristiyan ve Yahudilerin ödedikleri vergilere zam gelmiş olmakla beraber oranlar farklı olmuştur. Hristiyanlar 45

²⁶⁶ "Gayr-i ez-hâne-i Hazret-i Halilurrahman 78" kaydıyla Halilurrahman reayası hariç 78 kişi olduğu ifade edilmiştir. Yahuda b. Barda', Mecdhal b. Barda', Mushar b. İshak her sene ez-evkâf-ı Hazret-i Hazret-i Halilullah neferan 3." BOA, TT.d., No. 304, 52.

²⁶⁷ Mustafa Öksüz, "Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Yahudi Nüfusu", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 16 (2016), 18.

²⁶⁸ Kaydın sonunda "neferan 70 gayr-i ez-hâne-i Hazret-i Halilurrahman" ifadesi vardır. Yehuda veled-i Mansur Barde' Kasay veled-i Mansur ve Musa veled-i İshak adlı 3 kişinin isminin yanına "Her sene ez-evkâf-ı Hazret-i Halilullah neferan 3" kaydı mevcuttur.

²⁶⁹ TKG, KKTD, No. 192, 16a.

para (90 akçe) ödemekle mükellef tutulurken Yahudiler ise 50 para (100 akçe) ile sorumlu kılınmışlardır.²⁷⁰ Acaba bu farkın nedeni ne olabilir. Bu dönemde Yahudiler hakkında yöneticilerin zihinlerinde bazı şüphelerin belirmesi oranlar hususunda belirleyici olmuştur denilebilir. İdareciler onların cizyeden kaçınmak için çeşitli hileler tertip ettiklerini düşünmüşlerdir. Doğal olarak bu durum da vergilendirmeye yansımıştır.²⁷¹

Sonuç

Memlük idaresinden Osmanlı egemenliğine geçen ve adını taşıdığı sancağın merkezi olan Gazze şehri, XVI. yüzyıl boyunca çok dinli yapısını korumuştur. Müslümanların birinci sırayı işgal ettiği nüfus yelpazesinde ikinci mevki Hristiyanlara aitken sıralamanın sonunda ise Yahudiler yer almıştır. Bu sıralama bir asır boyunca değişmeden devam etmiştir.

Memlük Devleti'nin son zamanlarında başlayan ve bölgeye damga vuran idâri krizle Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak yerleşmemesinden mütevellit ortaya çıkan kısa süreli kaotik durumun giderilmesinin akabinde kentin toparlanmaya başlayarak yeniden şenlendiği görülmektedir. İnsanların dönüşü idarecilerin tavırlarına bağlı olarak kademeli bir süreç izlemiştir. Ahalinin yeni yöneticilerin metotlarına ısınması ve onlarla bir yakınlık tesis etmesi taraflar arasındaki tesis edilecek ikili güvene bağlıydı. Osmanlıların bu konudaki testi başarıyla geçtikleri ve halkı yerlerine dönme hususunda ikna ettikleri ve onları kendi sistemlerinin bir unsuru haline getirdikleri görülmektedir. Nitekim emeklerinin karşılığını almakla birlikte Kânûnî sonrası peyderpey başlayan bozulma bin bir emekle kurulan sistemi büyük bir krize sürüklemiştir. İran ve Habsburg taraflarındaki iki cepheli savaşları ve bunun Anadolu üzerindeki ağır maliyetleri, başta Gazze olmak üzere bir zamanlar kontrol altında tutulan Bedevi Arap tehdidi karşısında etkin bir politika üretilmemesi krizin derinleşmesine yol açmıştır. Bunun sonucu da ağır olmuş ve demografik bir çöküş yaşanmıştır.

²⁷⁰ "Ve livâ'-i mezbûrda olan keferenin ve yahûdânın her neferine kırkar pâre ta'yîn olunup lâkin cülûs-ı hümayîn vâki' olmağla kânun-ı kadîm üzere kefereye beşer ve Yahûdâ'ya onar 'Osmânî ziyâde olup min-ba'd vech-i meşrûh üzere alına." TKG, KKTD, No. 192, 3a.

²⁷¹ Safed Sancağı'nda yaşayan Yahudilerinin cizyelerini tam olarak ödemediklerinden kendilerinin yeniden sayımının yapılması hususunda bk. 985 tarihli 690 numaralı hüküm, Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVN.MHM.d], No. 31, 311. 28 Cemâziyelülâ 980/6 Ekim 1572 tarihli Kudüs Yahudilerinin gizli ve açık cizye teftişi için bk. *Kudüs Şer'iyeye Sicilleri* [KDŞS], No. 55, 207.

İnşa

2, 2024, 6-47

Krizlerin kurbanları yalnızca Müslümanlar olmamış; gayrimüslimler de doğal olarak bu süreçten etkilenmişlerdir. İslâm ahâlisinin göçebe karakteri katolik durumlarda onu yerini yurdunu terke sevk ederken diğer taraftan bedevilerle kurdukları yakın ilişki de ironik bir biçimde onlara himayeyi sağlıyordu. Böylece kentte ve köyde huzurunu kaybeden bu kitle hızlı bir biçimde yeniden içinde her daim barındırdığı göçebe kodlarına dönüyordu. Bu da başta Gazze olmak üzere bölgede enikonu yerleşik bir yaşamın tesisini bu yüzyıl için sıkıntıya sokmuştur.

Kaynakça

- Bilge, Mustafa L. "Gazze". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 3 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazze>
- BOA, Osmanlı Arşivi. Mühimme Defterleri [A.DVN.MHM.d]. No. 31.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Mühimme Defterleri [A.DVN.MHM.d]. No. 64.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Tahrir Defterleri [TT.d.]. No. 265.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Tahrir Defterleri [TT.d.]. No. 304.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Tahrir Defterleri [TT.d.]. No. 365.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Tahrir Defterleri [TT.d.]. No. 427.
- BOA, Osmanlı Arşivi. Tahrir Defterleri [TT.d.]. No. 1015.
- Emecen, Feridun. "İbrâhim Paşa, Makbul". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 6 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-makbul>
- Gürkan, Salime Leyla. "Rabbâniyyûn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 15 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/rabbaniyyun>
- Kudüs Şer'iyye Sicilleri [KDŞS]. No. 55.
- Öksüz, Mustafa. "Filistin'in On Altıncı Yüzyıldaki Nüfusuna Dair Kaynaklar: Mufassal Tahrir Defterleri". SBARD 27 (2016), 253-264.
- Öksüz, Mustafa. "Kânûnî Devrinde Kudüs Sancağı: İnşa ve İhya". Kânûnî Sultan Süleyman ve Dönemi Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar/Suleyman The Lawgiver and His Reign, New Sources, New Approaches. ed. M. Fatih Çalşır vd. 151-168. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, 2020.
- Öksüz, Mustafa. "Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Yahudi Nüfusu". Journal of Islamicjerusalem Studies 16 (2016), 1-24.
- Öksüz, Mustafa. Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. Yüzyıl. Ankara: Sonçağ Akademi, 2023.
- Öksüz, Mustafa. "XVI. Asır Kudüs Sancağı'nda Hakkarililere Ait Vakıflar". Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi 4/4 (2022), 27-52.
- Öksüz, Mustafa. "XVI. Yüzyıl Filistin Nüfusuna Bir Bakış". İnsanlığın Kırmızı Çizgisi: Kudüs. ed. Mefail Hızlı vd. 214-229. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı, 2019.
- Salihoglu, Mahmut. "Sâmirîler". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 15 Şubat 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/Sâmirîler>
- TKG, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü. Kuyûd-i Kadîme Arşivi [KKTĐ]. No. 192.
- 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560). haz. Nezihî Aykut vd. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993.

SULTANBEYLİ BELEDİYESİ

İnsan ve Şehir
akademisi

insanvesehir.net/insa/

   /insanvesehirakademisi

ISSN 3023-5340

9 773023 534005

01